

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
LATVISTIKAS UN BALTISTIKAS NODAĻA
BALTU VALODNIECĪBAS KATEDRA

PĻAVIŅU IZLOKSNES APRAKSTS

BAKALaura DARBS

Autore: Ligita Jablonska

Studenta apliecības Nr.: lj12048

Darba vadītāja: Dr. philol. Lidija Leikuma

RĪGA 2015

ANOTĀCIJA

Bakalaura darba nosaukums ir „Pļaviņu izloksnes apraksts”. Darbā pētīta viena no augšzemnieku dialekta nedziļajām sēliskajām izloksnēm – Pļaviņu izloksne. Darba mērķis ir aprakstīt mūsdienu Pļaviņu izloksnes raksturīgākās īpatnības, salīdzinot ar agrākiem tās pētījumiem. Izloksnes apraksta izveidei izmantoti audio materiāli, ko darba autore ieguvusi laikā no 2014. gada rudens līdz 2015. gada pavasarim. Tekstu ieraksti atšifrēti fonētiskajā transkripcijā. Apraksts veidots latviešu dialektoloģijai tradicionālajā sistēmā. Darbā ietilpst teorētisks pārskats par Pļaviņu novadu, iepriekšējiem pētījumiem par Pļaviņu izloksni. Praktiskajā daļā aprakstītas raksturīgākās izloksnes fonētiskās, morfoloģiskās un leksiskās īpatnības, kādas tās saklausāmas mūsdienās.

Atslēgvārdi: Pļaviņas, augšzemnieku dialekts, izloksne, apraksts, literārā valoda.

ANOTATION

The topic of the Bachelor Paper is „Description of the dialect of Pļaviņas”. In the Bachelor Paper has been researched one of the the Selonian superficial dialects of the Eastern part of Latvia – Pļaviņas dialect. The aim of the Bachelor Paper is to the describe the modern Pļaviņas dialect and compare with the previously made descriptions of the dialect. The description of dialect made from audio materials, wich the author has obtained from 2014 autumn till 2015 spring. Transcription of the text decrypted in phonetic transcription. Description is made in traditional system of Latvian dialectology. The Bachelor Thesis includes the theoretical overview of the Pļaviņas district and the previously made descriptions of the dialect. The practical part of the Paper describes phonetic, morphological and lexical peculiarities of the modern dialect.

Key words: Pļaviņas, dialect of Eastern part of Latvia, dialect, description, literary language.

SATURA RĀDĪTĀJS

APZĪMĒJUMU UN SAĪSINĀJUMU SARAKSTS	4
IEVADS	5
1. PĻAVIŅU NOVADS	7
1.1. Vietvārdi	10
1.2. Līdzšinējie pētījumi par Pļaviņu izlokšni	11
1.3. Pļaviņu izlokšne	12
1.4. Ziņas par teicējiem	13
2. RAKSTURĪGĀKIE FONĒTISKIE PĀRVEIDOJUMI	15
2.1. Zilbes intonācija	15
2.2. Uzsvars	16
2.3. Vokālisms	16
2.4. Konsonantisms	23
3. RAKSTURĪGĀKĀS MORFOLOĢISKĀS ĪPATNĪBAS	26
3.1. Vārddarināšana	26
3.2. Substantīvi	28
3.3. Adjektīvi	31
3.4. Pronomeni	32
3.5. Numerāļi	34
3.6. Verbi	34
3.7. Nelokāmās vārdšķiras	40
4. ATSEVIŠĶAS ĪPATNĪBAS TEIKUMU IZVEIDĒ	42
5. VĒROJUMI PAR LEKSIKU	43
SECINĀJUMI	46
LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS	48
PIELIKUMI	50
1. pielikums. Teicēju teksti fonētiskā transkripcijā	51
2. pielikums. Pļaviņu novada administratīvais dalījums	55
3. pielikums. Augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu areāls un kāpjošās intonācijas izoglosa	57

APZĪMĒJUMU UN SAĪSINĀJUMU SARAKSTS

- // – paralēlformas
< – cēlies no
> – pārvērties par
A. – akuzatīvs
adv. – adverbs
D. – datīvs
dsk. – daudzskaitlis
dz. – dzimusi
gs. – gadsimts
G. J. – Gvido Jablonskis
Ģ. – ģenitīvs
I. – instrumentālis
J. R. – Juris Rūtiņš
KK – Konstantīns Karulis „Etimoloģijas vārdnīca”
L. – lokatīvs
la. – latviešu
lat. – latīņu
L. I. – Leons Ivanovs
lš. – lietuviešu
lv. – lejasvācu
LVDA – Latviešu valodas dialektu atlants.
Leksika
ME – Kārlis Mīlenbahs „Latviešu valodas vārdnīca”
M. E. – Marta Eiduka
M. G. – Maija Gavrikova
MLVV – Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca (skatīts tiešsaitē)
M. T. – Maija Tropa
N. – nominatīvs
nr. – numurs
pers. – persona
piem. – piemēram
R. V. – Rita Vītola
sal. – salīdzināts
S. P. – Staņislavs Paltenis
sk. – skatīt
subst. – substantīvs
V. – vokatīvs
vh. – vidusholandiešu
vlv. – viduslejasvācu
VPSV – Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca
V. S. – Vēsma Skrabutena
vsk. – vienskaitlis
Z. R. – Zigrīda Rūtiņa

IEVADS

Bakalaura darba tēma ir Pļaviņu izloksnes apraksts. Līdz šim par Pļaviņu izloksni nav bijis daudz pētījumu. Un jau pirms vairāk nekā 90 gadiem Anna Īvena, aprakstot izloksni, izteica secinājumu, ka tā izzūd. Tā kā darba autore pati ir no šī puses, radās interese noskaidrot, vai tiešām A. Īvenas izteiktais secinājums ir piepildījies, vai tiešām Pļaviņu izloksne jau ir zudusi. Bakalaura darba aktualitāti nosaka arī tas, ka mūsdienās aizvien mazāk ir dzirdams, ka cilvēki runā savas dzimtās puses izloksnē. Vietējā runa lielākoties dzirdama tikai vecākās paaudzes cilvēku saziņā. „Visu latviešu nāciju apvieno izkopta literārā valoda, kas lielā mērā ietekmējusi izloksnes un pamazām stājas to vietā” (Rudzīte 2005, 16). Darba autore vēlējas aprakstīt tās izloksnes fonētiskās, morfoloģiskās, leksiskās īpatnības, kas vēl dzirdamas pļaviņiešu runā.

Darba mērķis: aprakstīt raksturīgākās mūsdienu Pļaviņu izloksnes īpatnības, salīdzinot ar iepriekšējiem izloksnes pētījumiem.

Bakalaura darba mērķa sasniegšanai izvirzīti vairāki **uzdevumi:**

- 1) studēt pieejamo literatūru un avotus par pētnieciskā darba tematu;
- 2) izvēlēties piemērotus izloksnes teicējus un ierakstīt viņu stāstījumus;
- 3) klausīties audioierakstus un atlasīt darba izstrādei vairāk piemērotos fragmentus;
- 4) veikt atlasīto ierakstu transkripciju;
- 5) salīdzināt un aprakstīt Pļaviņu izloksnes īpatnības, pamatojoties uz iepriekšējiem pētījumiem un iegūto materiālu.

Bakalaura darba izstrādē izmantota tiešā vērojumu metode, ierakstot izvēlēto teicēju runu diktofonā, lai pēc tam izvēlētos veiksmīgākos fragmentus, tos transkribētu un analizētu. Deskriptīvā jeb aprakstošā metode likta lietā, sniedzot pārskatu par izloksni un tās īpatnībām, Pļaviņu novadu un izloksnes teicējiem. Salīdzinošā metode ļāvusi salīdzināt mūsdienu izloksni ar A. Īvenas Pļaviņu izloksnes aprakstu, kā arī ar Maijas Poišas ziņām par Vidzemes sēliskajām izloksnēm.

Svarīgākie teorētiskie avoti un materiāli, kas izmantoti bakalaura darba izstrādē, ir M. Rudzītes „Latviešu dialektoloģija” un „Darbi latviešu dialektoloģijā”, A. Īvenas „Pļaviņu izloksnes apraksts” un M. Poišas „Vidzemes sēliskās izloksnes” pirmā un otrā daļa. Izloksnes apraksta veidošanai vairāk tiek izmantota pirmā daļa, jo tajā ievietoti Pļaviņu, Vietalvas un Odzianas izloksnes teicēju teksti fonētiskā transkripcijā.

Darba uzbūve veidota saskaņā ar izvirzīto pētījuma mērķi. Darbam ir ievads, piecas nodaļas ar apakšnodaļām, secinājumi, literatūras un tekstā lietoto saīsinājumu un apzīmējumu saraksts, kā arī pielikums.

Pirmajā nodaļā sniegts pārskats par Pļaviņu novadu, līdzšinējiem pētījumiem par izloksni, izloksnes teicējiem, kā arī dots neliels ieskats Pļaviņu novada vietvārdos. Otrajā nodaļā aprakstīti izloksnes raksturīgākie fonētiskie pārveidojumi. Nodaļai ir četras apakšnodaļas, tajās sniegts ieskats zilbes intonācijas, vārda uzsvara lietojumā, vokālisma un konsonantisma būtiskākajās atšķirībās, salīdzinot ar literāro valodu. Trešā nodaļa veltīta izloksnes morfoloģiskajām īpatnībām. Tās septiņās apakšnodaļās aprakstītas vārddarināšanas īpatnības, substantīvi, adjektīvi, pronomeni, numerāļi, verbi, kā arī nelokāmās vārdšķiras. Ceturtajā nodaļā aplūkotas atsevišķas īpatnības izloksnes teicēju teikumu izveidē. Bakalaura darba piektajā nodaļā autore sniedz īsas ziņas par izloksnē lietoto leksiku. Nodaļā aplūkoti un skaidroti vārdi, ko izloksnes teicēji pieminēja savos stāstījumos, vai stāstīja, ka šādu leksiku izmantojuši bērnībā sarunājoties ar saviem radiem un kaimiņiem, kā arī aplūkota un salīdzināta mūsdienās lietotā leksika ar LVDA leksikas kartēm.

Autores audioierakstu materiāls savākts laikā no 2014. gada rudens līdz 2015. gada pavasarim. Kopā intervēti vienpadsmit teicēji no Pļaviņu novada. Izloksnes apraksta veidošanai lielākoties izmantoti teicēju S. P., Z. R., G. J., M. E. un J. R. Pielikumā pievienoti arī šo teicēju vērtīgākie stāstījumi fonētiskajā transkripcijā. Transkripcija veidota latviešu dialektoloģijai tradicionālajā sistēmā. Teicējas M. R. dzimto māju nosaukums ir Grausti, tāpēc, lai nerastos pārpratumi un būtu saprotams, ka tas ir māju nosaukums, īpašvārdi ieskaņojumu atšifrējumos rakstīti ar lielo burtu. Vēl pielikumā pievienota Pļaviņu novada administratīvā iedalījuma kartes un augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu areāla karte, ko sagatavojis labs šo izlokšņu pazinējs Jānis Kušķis.

1. PĻAVIŅU NOVADS

Pļaviņu novads ir pašvaldība Vidzemes dienvidos, Daugavas labajā krastā, kurā 2009. gadā apvienoti bijušā Aizkraukles rajona Pļaviņu pilsēta un trīs pagasti: Aiviekstes pagasts, Klintaines pagasts un Kokneses pagasts. Novada centrs ir Pļaviņu pilsēta.

Iedzīvotāju skaits:

Pļaviņu pilsēta: 3435

Aiviekstes pagasts: 740

Klintaines pagasts: 775

Vietalvas pagasts: 813

Kopā Pļaviņu novadā: 5763 (2783 vīrieši, 2980 sievietes) iedzīvotāji.

Iedzīvotāju skaits uz 01.01.2015 (www.plavinunovads.lv/Turisms).

Tālāk darba autore atsevišķi sniegusi ieskatu Pļaviņu novada pilsētas un pagastu vēsturē.

Pļaviņu pilsēta (sk. 2. pielikuma 1. attēlu)

Upes labajā krastā atrodas viena no Daugavas krastu mazpilsētām – Pļaviņas. Pilsētas tiesības Pļaviņas ieguvas 1927. gadā. Tomēr Pļaviņu apkaime bijusi apdzīvota jau ap 3. gs., par to liecina arheoloģiskie izrakumi Lokstenes pilskalnā (1962. – 1964. gada, arheologs Ē. Mugurēvičs), kurš ticis apdzīvots no 3. līdz 5. gs., un Oliņkalna pilskalnā (10. – 13. gs.). Citas svarīgākas ziņas par Pļaviņām ir no Polijas–Zviedrijas kara laika (1600. – 1629. gadam), kad pie Aiviekstes ietekas Daugavā atradusies zviedru kara nometne un uzceltas skanstis. Pļaviņas un apkārtnes iedzīvotāji nonāk zviedru pašpārvaldē. Zviedru laikmets beidzas 1721. gadā, kad Vidzemi iekaroja krievi. Līdz 19. gs. Pļaviņu apkārtne izveidojās trīs apdzīvotas vietas: Bebruleja, Gostiņi un Pļaviņas (*Pļaviņām 80* 2007, 28). Līdz tam, kad šai vietai tika piešķirtas pilsētas tiesības, Pļaviņas bija tikai ciems Stukmaņu pagastā pie Stukmaņu dzelzceļa stacijas. Miesta tiesības Pļaviņas ieguva 1922. gadā (Placēns 2000, 106).

Tā kā Pļaviņas pilsētas tiesības ieguva tikai 1927. gadā, pavisam īsa vēsture ir kādreizējā Stučkas rajona pilsētai – Pļaviņām (Štokmanis 1969 Nr. 148, 4).

Rīgas–Daugavpils dzelzceļu atklāja 1861. gadā, protams, tad šai pablīvi apdzīvotajā vietā bija arī dzelzceļa stacija. Tā gan saucās nevis Pļaviņas, bet gan nosaukums pieturai tika dots pēc tuvējās muižas nosaukuma un – vāciski – bija Štokmanshofas stacija. Latvieši to dēvēja sev tuvākā vārdā – par Stukmaņiem. Šis nosaukums kļuva ļoti pazīstams 1905. gadā, kad apkārtnes revolucionāri starp Stukmaņiem un Koknesi nolaida no sliedēm vilcienu ar

karavīriem, kurus sūtīja atbrīvot Kokneses jaunās pils pagrabos vietējo revolucionāru ieslodzītos baronus. Stukmaņu stacijas priekšnieka palīgs toreiz bija Latvijas sociāldemokrātu biedrs Atgāzis, kas par vilciena nolaišanu no sliedēm kopā ar citiem dalībniekiem, soda ekspedīcijām trakojot, tika nošauts (Štokmanis 1969 Nr. 148, 4).

Vēl Stukmaņu stacijas apkārtnē ievēriību guva ar savu skaistumu. Tādēļ pastāvēja nodoms tur ar laiku izveidot vasarnīcu pilsētu. Sakarā ar to bija izdots noteikums, ka uz pus pūrvietas (0,15 ha) liela zemes gabala nedrīkst celt vairāk par vienu dzīvojamo ēku. Nesaprotamu iemeslu dēļ Stukmaņos bija aizliegts arī atvērt tirgotavas. Pastāvēja vienīgi dolomīta dedzinātava un stikla fabrika, kas darbojās jau no 19. gs., tika izpostītas pirmajā pasaules karā. Citādi dzelzceļa stacijas tuvumā līdz 1905. gada revolūcijai bija tikai vecs krogs un pāris zemnieku mājas. 1906. gadā abus minētos aizliegumus atcēla un ap Stukmaņu staciju izauga ciems, kam 1927. gadā piešķīra pilsētas tiesības (Štokmanis 1969 Nr. 148, 4).

Ir uzskats, ka stacijas latviskais nosaukums cēlies no Pļaviņu mājām, uz kuru zemes tā uzcelta. Pļaviņu mājas atradušās tagadējās Pasta un Daugavas ielas stūrī. Vecāks par šīm mājām bijis Pļaviņu krogs, kas atzīmēts jau 1791. gada Mellīna kartē (Plawe) un atradies apmēram tagadējā kultūras nama vietā. Krogs bija plostnieku pulcēšanās vieta (Avotiņa 2000, 26).

Vietalvas pagasts (sk. 2. pielikuma 2. attēlu)

Bijušie nosaukumi: vāciski – Fehteln, krieviski – Vetalvskaja.

Vietalva pirmoreiz minēta 1361. gadā Vidzemes bruņniecības arhīva materiālos. 1935. gadā Vietalvas pagasta platība bija 8100 hektāri. 1945. gadā pagastā izveidoja Salas un Vietalvas ciemu, bet pagastu 1949. gadā likvidēja. Vietalvas ciemam 1954. gadā pievienoja Salas, 1960. gadā Odzianas ciemu. 1990. gadā Vietalvas ciema teritorijā atjaunoja Vietalvas pagastu (Iltner 2002, 617).

Vārds Vietalva nozīmē „alvas vieta”. Kā no tautas mutēm dzirdams, sensenos laikos šeit rakta alva. Pagasts ir bagāts ar ezeriem – Vabulītis, Alvītis, Apaļais, Baltenītis, Tulmenītis, teiksmām apvītais Zvanu ezers un citi. Pie Jaunāsmuižas aug viens no Latvijas varenākajiem dižozoliem, kura apkārtmērs ir 7,8 m (www.plavinunovads.lv/ Tūrisms).

Ievērojamākie apskates objekti – Odzianas pils, Vietalvas luterāņu baznīca, Vietalvas memoriālais ansamblis (www.plavinunovads.lv/ Tūrisms).

Aiviekstes pagasts (sk. 2. pielikuma 3. attēlu)

Aiviekstes pagasta teritorija 1206. gadā nonāca Rīgas arhibīskapijas pakļautībā. Cariskās Krievijas laikā tā bija vienīgā Vitebskas guberņas platība, kas iesniedzās Aiviekstes

labajā krastā. Aiviekstes pagastu izveidoja 1922. gadā, atdalot tā teritoriju no Ungurmuižas pagasta. 1927. – 1930. gadam Gostiņu miestu pievienoja Pļaviņām, bet 1933. gadā Gostiņiem piešķīra pilsētas tiesības, tos atdalot no Aiviekstes pagasta. 1935. gadā pagasta platība bija 5093 hektāri. 1945. gadā Aiviekstes pagastā izveidoja Aiviekstes un Brīvzemnieku ciemu, bet pagastu 1949. gadā likvidēja. 1960. gadā Aiviekstes ciemu pievienoja Pļaviņām, bet 1975. gadā atjaunoja un 1990. gadā pārveidoja par pagastu (Iltner 2001, 27).

Šajā pagastā atrodas Odzes ezers – tīrs un bagāts ar zivīm. Ezera krastā izvietojies tūristu un vietējo iedzīvotāju iecienīts sporta un atpūtas komplekss „Mežezers”. Meža ielokā ir gleznainais Līdaces ezers. Kultūrvēsturiskais mantojums pagastā saistās ar arheoloģijas un arhitektūras pieminekļiem – tādiem kā Puduļu pilskalns, Draudavu senkapi, Krievciema ūdensdzirnavas, trīsšaiduma akmens tilts pāri Vesetai. Viena no Aiviekstes pagasta bagātībām ir karjeri – dolomīta, smilts un grants (www.plavinunovads.lv/ Tūrisms).

Klaintaines pagasts (sk. 2. pielikuma 4. attēlu)

Bijušie nosaukumi: Stukmaņu pagasts, Pļaviņu pagasts, vāciski – Stockmannshof, krieviski – Štokmanskaja.

Klaintaines pagasta teritorija 13. gadsimtā ietilpa Lokstenes pilsnovadā, kas piederēja Rīgas arhibīskapijai. Vēstures avoti liecina, ka 1478. gadā par Stukmaņu muižas īpašnieku kļuvis Rīgas arhibīskapa vasalis J. Lokstens un viņa pieņemtais dēls Ā. Štokmanis, no kura uzvārda cēlies Stukmaņu nosaukums. Pagasta vēsturiskais centrs ir Stukmaņi. 1801. gadā par muižnieka fon Baiera dāvinātajiem 1000 dālderiem pagasts nopirka zemi un Stukmaņos, pārbūvētajā Butces (Bridas) krogā, ierīkoja pagastnamu. No 1878. gada muiža piederēja Mēdemu dzimtai. 19. gadsimta beigās Stukmaņu pagasta teritorijā strauji izauga Pļaviņu miests. 1912. gadā Stukmaņu pagastu pārdēvēja par Pļaviņu pagastu. 1927. gadā Pļaviņām piešķīra pilsētas tiesības un tās tika atdalītas no Pļaviņu pagasta. 1935. gadā pagasta platība bija 11 000 hektāri. 1945. gadā Pļaviņu pagastā izveidoja Klaintaines un Pļaviņu ciemu, bet 1949. gadā pagastu likvidēja. 1954. gadā Klaintaines ciemam pievienoja Pļaviņu ciemu. 1960. un 1977. gadā daļu Klaintaines ciema iekļāva Pļaviņu pilsētas teritorijā. 1990. gadā atjaunoja pagastu, to pārdēvēja par Klaintaines pagastu. Pēc administratīvi teritoriālajiem pārkārtojumiem neliela agrākā Pļaviņu pagasta daļa ietilpst tagadējā Aiviekstes pagastā un Pļaviņu pilsētas teritorijā (Iltner 2001, 477).

Pagastam īpašu savdabību piešķir arheoloģijas pieminekļi – Kaķkalns, Avotiņkalns, Oliņkalns, Vīnakalns un senkapi, Kalnapeļņu senkapi. Valsts nozīmes piemineklis Stukmaņu muižas komplekss (www.plavinunovads.lv/ Tūrisms).

1.1. Vietvārdi

Bakalaura darba autore aplūkojusi vietvārdus, kuriem ir nozīme Pļaviņu novada vēsturē, tās ir ievērojamas apskates vietas novadā, tāpat ļauj spriest par izloksnes īpatnībām.

Aiviekste [àiviékste] – Aivīkste (latgaliski), Evikšta (vēsturiskajos avotos), Ivaisīte (tautasdziesmās), Vērdes kanāls (posms augštecē). Aiviekste ir lielākā Daugavas labā krasta pieteka (Avotiņa, 2000: 22).

Aiviekstes skansts [àiviékstes skànsts] – sauktas arī par Guostiņu skanstīm, Zviedru skanstīm. Par Zviedru skanstīm saukta tāpēc, ka tās tika būvētas kā zviedru nocietinājums pret poļiem kara laikā (V. S.).

Apkārt skanstīm izveidots Draudzības parks, kurā ir piemiņas akmens rakstniekam Jānim Jaunsudrabiņam (Avotiņa 2000: 25). Mūsdienās Gostiņu skansts atrodas pilsētas parka teritorijā (Draudzības parks) un starp kādreizējiem nocietinājumu vaļņiem ir iekārtota brīvdabas estrāde. Tautā šo brīvdabas estrādi sauc par Valītēm (V. S., M. G.).

Avuotiņkalns [avùotiņkálns] – pilskalns Pļaviņu novada Klintaines pagastā. Mūsdienās atrodas Pļaviņu ūdenskrātuves labajā krastā pie Auzānu mājām. Savu nosaukumu pilskalns ieguvis no avota pie Avotiņu mājām, kuru vieta tagad atrodas Pļaviņu HES ūdenskrātuves dzelmē.

Guostiņi [gùostiņi] – Trentelberga, Glazmanka, Dankeru miests, Zarnu miests – tik daudzos vārdos kādreiz tika saukta kādreiz mazā Gostiņu pilsētiņa (Štokmanis 1969. Nr. 100, 4).

Pēc padomju varas atjaunošanas Gostiņi saauga kopā ar Pļaviņām. Līdz ar to zaudēja arī savus kādreizējos daudzos nosaukumus (Štokmanis 1969. NR. 100, 4).

Gostiņu miesta nosaukums aizgūts no Gostiņu pusmuižas. Ir uzskats, ka Gostiņos 17. gadsimtā apmetušies *gosti* (ģermāņu un slāvu valodās – viesi un ceļotāji), lai pēc tam dotos tālāk. Tā arī radiem nosaukums Gostiņi (Avotiņa 2000, 25).

Par Glamzanku miestu Gostiņus dēvējuši ebreji, kas tulkojumā nozīmē ‘acu apmānīšana’ (Avotiņa 2000, 25).

Par nosaukumiem un to, ka Gostiņos vispirms dzīvojuši ebreji, stāsta un atceras arī teicējas V.S. un M. G. Šobrīd Gostiņos vairs nav neviena ebreja.

Grūbe [grúbe] – Grūbe, Grūba jeb Pļaviņu rumba. Bija vairākpakāpju krāce, kas līdz ūdenskrātuves uzpludināšanai bija Pļaviņu lepnums (Avotiņa 2000, 26).

Kampēnu (Kampānu) krogs [kàmpénu kruógs] – atradās Pļaviņu–Gostiņu ceļa kreisajā pusē. Kampēnu kroga nosaukums radies zviedru laikos un saistāms ar zviedru vārdu *kampen* – karot, cīņa. Tātad šis būs bijis karavīru krogs (Avotiņa 2000: 26).

Pagars [pagàrs] – Daugavas labais krasts no Skanstupītes ietekas līdz Nāru klintij. Nosaukums saglabājies no zviedru laikiem un radies no zviedru vārda *pagari* – būvvieta (Avotiņa 2000, 25).

Puduļu pilskalns [puduļu pilskalns] – atrodas Pļaviņu novada Aiviekstes pagastā. Nosaukums varētu būt cēlies no Puduļu mājām, kas atrodas netālu no pilskalna (V. S.).

Skanstupīte jeb **Aizmuta** [skànstupíte jeb àizmuta] – atrodas Starp Gostiņiem un Pļaviņām Aiviekstes un Daugavas satekā. Skanstupītes kreisajā krastā atrodas Zviedru jeb Aiviekstes skanstis (Avotiņa 2000: 25).

Skolas sēklis [skùolas sèklis] – visticamāk tāds nosaukums dots atrašanās vietas dēļ, jo atradās iepretim Pļaviņu skolas ēkai (R. V.).

Stukmaņi [stukmaņi] – ciems Klintaines pagastā. Nosaukums varētu būt radies no kādreizējā īpašnieka uzvārda – Arends Stokmanis (R. V.).

Stukmaņu muiža [stukmaņu muiža] – Celta 16. gs., pašlaik apskatāma no ārpuses, netālu no muižas Vīnakalna pilskalnā ir Stukmaņu muižas īpašnieku dzimtas kapenes. Nosaukums radies no Stukmaņu ciema nosaukuma.

Uoliņkalns [ùoliņkalns] – Savulaik viens no lielākajiem pilskalniem Latvijā, tagad kokiem apaugusi sala. Atrodas Pļaviņu novada Klintaines pagastā.

Uodzes ezers [ùozes ezèrs] – atrodas Pļaviņu novada Aiviekstes pagastā. Ezera krastā izvietojies tūristu un vietējo iedzīvotāju iecienīts sporta un atpūtas komplekss Mežezers.

Uodzienas pils [ùozienas pils] – atrodas Pļaviņu novada Vietalvas pagastā. Būvēta mauru stilā, bija viena no impozantākām lauku celtnēm Vidzemē. To jaunībā cēlis vecais fon Brimmers un ieguldījis tajā lielu kapitālu (Prūsa 2000, 221). Mūsdienās no skaistās pils saglabājušās tikai sienas un tā apskatāma tikai no ārpuses (Z. R., M. E.).

Vietalvas luterāņu baznīca [vietàlvas luteràņu baznīca] – baznīca celta 1814. gadā, un fasāde ir saglabājusies tāda, kāda bija pēc kara, – ložu sašauta (M. E.).

Vīnakalns [vīnakalns] – pilskalns Pļaviņu novada Klintaines pagastā. Tajā atrodas Stukmaņu muižas īpašnieku dzimtas kapenes.

1.2. Līdzšinējie pētījumi par Pļaviņu izloksni

Līdz šim Pļaviņu izloksne nav plaši pētīta, jo izloksnes īpatnības nav sevišķi izteiktas un ir bijis pamats domāt, ka tām, iespējams, nav nozīmes pievērties.

Pļaviņu izloksnes apraksts publicēts 1928. gada Filologu biedrības rakstu VIII sējumā. Izloksni pētījusi un aprakstījusi Anna Īvena. Pirms izloksnes apraksta autore norādījusi, ka izloksnē runā vairs tikai vecākā paaudze un pat vecāki ļaudis, satiekoties ar citu izlokšņu

runājošiem, cenšas nerunāt savā izloksnē. Autore norādījusi arī to, ka Pļaviņu izloksne maz atšķiras no kaimiņu pagasta izloksnēm – Vietalvas, Odzienas, Kokneses, Aiviekstes pagastiem. Daudz vairāk Pļaviņu izloksne atšķiras no savām kaimiņu pagasta izloksnēm, kas ir pāri Daugavai (Īvena 1928, 78).

Vēl par Pļaviņu izloksnē raksturīgajām īpatnībām interesējusies un rakstījusi viena no kompetentākajām sēlisko izlokšņu pārzinātājām Maija Poiša. Viņa Pļaviņu izloksnes īpatnības apskatījusi kopā ar citām Vidzemes sēliskajām izloksnēm – darbā „Vidzemes sēliskās izloksnes”. Savus pētījumus par Vidzemes sēliskajām izloksnēm autore aprakstījusi divās monogrāfijās.

1985. gadā izdota pirmā Maijas Poišas monogrāfija par Vidzemes sēliskajām izloksnēm. Krājumā ievietotie teksti pārstāv Vidzemes dienvidu izloksnes gar Daugavu un Aivieksti. Kopā ievietoti teksti no 13 izloksnēm. Pirmajā daļā darbā autore norādījusi, ka līdzšinējie pētījumi par izloksnēm ir nepilnīgi, jo autori, kas aprakstījuši Vidzemes sēliskās izloksnes nav norādījuši uz vairākām fonētiskām un morfoloģiskām pazīmēm, sintaktiskām konstrukcijām, kas saklausāmas vēl vecākās paaudzes runā (Poiša 1985, 4). Pirmās daļas beigās autore norādījusi arī to, ka viņas pētījumi par Vidzemes sēliskajām izloksnēm nebeidzas. 1999. gadā iznāca viņas pētījuma par Vidzemes sēliskajām izloksnēm II daļa. Otrajā daļā ietvertas 11 Vidzemes izloksnes.

Runājot par sēliskajām izloksnēm, būtiski pieminēt arī Jāņa Kušķa vārdu. 1967. gadā publicēts viņa raksts par sēļu valodas vokālisma īpatnībām – „Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem”.

1.3. Pļaviņu izloksne

Izloksne ir nelielā apvidū vēsturiski izveidojies teritoriāls valodas paveids ar savām īpatnībām fonētikā, gramatikā, leksikā (VPSV 2007, 169).

Pļaviņu izloksne ir viena no augšzemnieku dialekta nedziļajām sēliskajām izloksnēm. Sēliskās izloksnes ir latviešu valodas augšzemnieku dialekta izloksnes, ko runā Dienvidaustrumvidzemē un Austrumzemgalē. Tās atšķiras no šī paša dialekta latgaliskajām izloksnēm, piemēram, ar to, ka sēliskajās izloksnēs sastopama kāpjošā zilbes intonācija un saglabājušās dažas sēļu valodas pēdas (VPSV 2007, 347). Nedziļās sēliskās izloksnes ir izplatītas Daugavas labajā krastā ap Pļaviņām, Ērgļiem, Madonu, Cesvaini, Ļaudonu un tās sauc par Vidzemes sēliskajām izloksnēm (Stafecka 2013, 257). Izloksnēm, ko runā Vidzemē ap Ērgļiem, Madonu, Koknesi un Pļaviņām, pamatā ir senā sēļu cilts valoda (Rudzīte 2005, 31).

Augšzemnieku dialekta izloksnes ar savu īpatno fonētisko sistēmu un dažādām atšķirībām gramatikā un leksikā spilgti atšķiras no vidus un lībiskā dialekta izloksnēm. Augšzemnieku dialekta izloksnēs stiprā mērā vērojama slāvu valodas ietekme (Rudzīte 1964, 256). Tomēr šo paņēmienu acīmredzot nedrīkstētu vispārināt, jo Pļaviņu izloksnes runātāji apgalvo, ka leksikas ziņā viņu valodu vairāk iespaidojušas ģermāņu valodas, visvairāk vācu.

1.4. Ziņas par teicējiem

Bakalaura darbā pētītas mūsdienu Pļaviņu izloksnes īpatnības, tāpēc svarīgi bija izvēlēties dažāda vecuma teicējus, lai precīzāk varētu secināt to, kas no izloksnes ir saglabājies un dzirdams pļaviņiešu runā un kas vairs nav. Tā kā A. Īvena savā darbā norādījusi, ka Pļaviņu izloksne maz atšķiras no kaimiņu izloksnēm – Vietalvas, Aiviekstes, Odzianas – un autore vēlējās aprakstīt mūsdienu Pļaviņu izloksni, izvēlēti teicēji no tagadējās Pļaviņu novada teritorijas. Lai aprakstītu izloksni, intervēti 11 teicēji, kuri kopš bērnības dzīvo Pļaviņu novada teritorijā, kā arī viens teicējs, kas uz Pļaviņām pārcēlies jaunības gados. Diktofonā ierakstīti 9 teicēji. Ieraksti veikti, sākot no 2014. gada rudens līdz 2015. gada pavasarim.

Eiduka Marta – dzimusi 1941. gadā Vietalvas pagastā. Bērnība pavadīta Vietalvā lauku mājās, mācījusies Odzianas astoņgadīgajā skolā. Visu dzīvi pavadījusi laukos. Kontaktēties pārsvarā sanāk tikai ar vietējiem iedzīvotājiem, tāpēc teicējas runu nav iespaidojusi pilsētas vide un runā labi saglabājušās izloksnes īpatnības.

Gavrikova Maija – dzimusi 1949. gadā Gostiņos. Mācījusies Gostiņu pamatskolā. Vecāki latvieši. Ikdienā runā literārajā valodā, saklausāmas tikai nedaudzas atsevišķas izloksnes īpatnības. No bērnības atceras leksiku, ko lietoja vecvecāki un vecāki.

Ivanovs Leons – dzimis 1941. gadā Zalvē, kur pavadījis bērnību un skolas gaitas. Uz Pļaviņām pārcēlies 18 gadu vecumā, kad apprecējās. Teicējs uzskata, ka runā pareizā literārajā valodā, tāpēc nevēlējās, lai viņa runa tiktu ierakstīta. Bet darba autore viņa runā saklausīja vairākas izloksnes īpatnības, ko aprakstījusi A. Īvena, tāpēc informantu fiksējusi un darbā izmantojusi arī viņa runas piemērus.

Jablonska Dace (dz. Rūtiņa) – dzimusi 1969. gadā. Dzimusi un augusi Pļaviņās latviešu ģimenē. Beigusi Pļaviņu vidusskolu. Strādā par bērnudārza audzinātāju. Ikdienā runā latviešu literārajā valodā, bet atceras un sniedz ziņas par to, kā runājusi viņas vecmamma, kādu leksiku izmantojuši bērnībā, sarunājoties ar vecmammu.

Jablonskis Gvido – dzimis 1966. gadā Pļaviņās. Māte latviete, tēvs polis. Līdz 30 gadu vecumam dzīvojis Pļaviņu pilsētas centrā. Beidzis Pļaviņu vidusskolu. Strādā par celtnieku, tāpēc leksikā parādās daudzi krievu valodas vārdi, kas saistīti ar profesiju.

Paltenis Staņislavs – dzimis 1924. gadā. Māte ar tēvu pēc tautības lietuvieši, bet dzīvojuši Rites pagastā. Abi kopš dzimšanas runāja latviešu valodā. Pēc Staņislava dzimšanas vecāki ar dēlu pārcēlušies uz Pļaviņām. Kad 1941. gadā tēvu nogalināja vācieši, ar mammu pārcēlās dzīvot uz Vietalvu. Beidzis astoņas klases, kara laikā tika iesaukts frontē, pēc kara bija jāpalīdz mammai mājas darbos, nebija iespējas izglītošanos turpināt. Kad apprecējās, atkal uz dzīvi pārcēlās Pļaviņās. Teicēja ikdienas runā regulāri dzirdams skaņas *i* zudums vārda beigās.

Rūtiņa Zigrīda (dz. Saulīte) – dzimusi 1950. gadā. Bērnībā dzīvojusi Pļaviņu pilsētā, tagad jau 40 gadus dzīvo Pļaviņu novada Vietalvas pagastā. Tā kā lielāko dzīves daļu pavadījusi laukos, arī ikdienā nekautrējas runāt izloksnē. Ar vīru Juri Rūtiņu ikdienā sarunājoties izmanto leksiku, ko daudzi klausoties, iespējams, nesaprastu. Arī darba autorei, klausoties abu sarunu, nācās jautāt, ko nozīmē daži no vārdi, kurus viņi izmantoja.

Rūtiņš Juris – dzimis 1953. gadā Vietalvā. Tēvs un māte latvieši. Gājis Odzianas pamatskolā. Vēlāk dzīvojis Pļaviņās, tad atkal atgriezies Vietalvā. Teicējs ir liels muzikants un dziedātājs. Viņam patīk sacerēt īsus dzejojīšus jeb, kā saka viņa sieva Z. R., īsas peršas.

Skrabutena Vēsma – dzimusi 1945. gadā Gostiņos. Mācījusies Gostiņu pamatskolā. Strādājusi un joprojām dzīvo Gostiņos. Teicēja dalījās atmiņās par savu bērnību, kādi Gostiņi bija viņas bērnībā un kādi ir tagad, kas ir mainījies. Stāstīja, kādi nosaukumi Gostiņiem bijuši agrāk, kā cēlies Gostiņu nosaukums.

Tropa Maija – dzimusi 1943. gadā Pļaviņās. Arī tēvs un māte visu mūžu dzīvojuši Pļaviņās. Dzīvo savas dzimtas mājā, kur kādu laiku mitis arī rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš. Mācījusies Pļaviņu ģimnāzijā, bija aktīva pašdarbniece, dziedāja korī, spēlēja teātri dramatiskajā pulciņā. Pēc skolas beigšanas strādājusi Pļaviņu slimnīcā.

Vītola Rita – dzimusi 1941. gadā Pļaviņās. Mācījusies Pļaviņu ģimnāzijā. Joprojām dzīvo savu vecāku celtajā dzimtas mājā. Teicēja dalās atmiņās par savu bērnību, kara laiku, par latviešu tradīcijām, par svētku svinēšanu agrāk.

2. RAKSTURĪGĀKIE FONĒTISKIE PĀRVEIDOJUMI

Pļaviņu izloksnē vērojams dažādas fonētiskas atšķirības no latviešu literārās valodas. Tās vērojamas gan zilbes intonācijās, gan vokālisma un konsonantisma sistēmā.

Īvenu Anna savā izloksnes aprakstā norādījusi, ka Pļaviņu izloksne no rakstu valodas īpaši atšķiras intonāciju ziņā un ar savu vokālismu (1928, 79). Savukārt konsonanti izloksnē no latviešu literārās valodas atšķiras maz, vairāk par atsevišķiem konsonantiem atšķiras konsonantu savienojumi (1928, 86).

2.1. Zilbes intonācija

Intonāciju ziņā Pļaviņu izloksne ļoti atšķiras no rakstu valodas. Pļaviņu izloksnē tāpat kā pārējās augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs šķir divas intonācijas – kāpjošo, kuru apzīmē ar akūtu (´) un krītošo, kuru apzīmē ar gravi (`).

Stieptā intonācija sakritusi ar krītošo. Parasti to abu vietā runā krītošo intonāciju (*sàule, làiks*). Savukārt lauztās intonācijas vietā ir sena kāpjošā intonācija (*ziŗgi, múri*). Kāpjošā intonācija sastopama tikai augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs (Rudzīte 2005, 31) (skat. pielikumu nr. 3).

Zilbes ar kāpjošu intonāciju parasti sākumā izrunā klusāk un zemākā tonī, uz zilbes beigām – augstākā tonī, bet zilbes ar krītošo intonāciju sākumā izrunā skaļāk un augstākā tonī nekā uz zilbes beigām (Rudzīte 2005, 19).

Anna Īvena savā aprakstā norādījusi, ka gala zilbēs dzirdama tikai krītošā intonācija. (1928, 79) Darba autore teicēju runā gala zilbēs saklausīja gan kāpjošo, gan krītošo intonāciju, piem., *dzivé, vaļa, pùostá, níká*, ko bakalaura darbā apzīmēja atbilstoši sadzirdētajam.

Kāpjošās intonācijas kāpinājuma atkarīgs no runātāja runas tempa, ja teicējs kaut ko stāsta ļoti aizrautīgi un stāstītais izraisa emocijas, tad runas kāpinājums ir straujāks.

Zilbēs, kur atbilstoši literārajai valodai vajadzētu būt stieptajai vai krītošajai intonācijai, reizēm saklausāms kāpinājums.

Konstatēti gadījumi, kad viens un tas pats vārds vienā reizē izrunāts ar kāpjošu, bet citā ar krītošu intonāciju, piem., *Krùmbèrks, Krum̀bèrks*.

M. Poiša raksta, ka nebalsīgu līdzskaņu priekšā krītošā intonācija var kļūt grūsta: krītoši intonēti patskaņi un divskaņi tiek izrunāti ar tik spēcīgu balss kritumu – grūsti, ka artikulētā skaņa beidzas nebalsīgi – ar dvesmu *x* (1985, 17). Darba autore šādu gadījumu konstatējusi teicējas Z. R. izrunā vārdā *puiši – pùĩ^xši*.

M. Poiša saklausījusi un atzīmējusi ar kāpjoši krītoši intonētus divskaņus. Kāpjoši vai kāpjoši krītoši intonētus divskaņus ilgāk izrunā otro komponentu. (1985, 17). Izvēlēto teicēju runā tika saklausīts tas, ka kāpjoši intonētos divskaņos ilgāk izrunā otro komponentu, netika saklausītas kāpjoši krītoši intonētas zilbes.

2.2. Uzsvars

Pļaviņu izloksnē vārda uzsvars parasti ir pirmajā zilbē, bet ir gadījumi, kad uzsvērta tiek vārda otrā zilbe. Ierakstīto teicēju runā otrās zilbes uzsvars dzirdams:

- 1) savienojumos ar negāciju *ne-*, piemēram, *ni`kuo* (< *neko*), *ni`kas* (< *nekas*), *ni`kā* (< *nekā*);
- 2) savienojumos ar partikulu *-pat* piemēram, *te`patās* (< *tepat*), *tā`patās* (< *tāpat*);
- 3) savienojumi ar verbu *būt*, piem., *var`būt*, *nevar`būt*.

Kā visās augšzemnieku izloksnēs, arī Vidzemes sēliskajās izloksnēs zilbes centrā ir patskanis vai divskanis. Taču sēliskajās izloksnēs uzsvērtas, palaikam atvērtas, zilbes centrā esošais patskanis mēdz būt pagarināts. Parasti pagarinājumu dzird nebalsīga līdzskaņa priekšā. (Poiša 1999, 19) Šādi pagarinājumi dzirdami arī pļaviņiešu runā, piem., *Ro:kim*, *la:sijus*, *ne:pruotu*. Darbā šads saklausītais īso patskaņu pagarinājums apzīmēts ar kolu (:).

2.3. Vokālisms

Pļaviņu izloksnē sastopami tādi paši patskaņi un divskaņi kā latviešu literārajā valodā. Atšķirīgi no literārās valodas ir tikai tas, ka teicēju runā vietām saklausāms pusplats patskanis *ɛ*.

Pļaviņu izloksnē sastopamie patskaņi un divskaņi: *a, ā, e, ē, ɛ, ē, i, ī, u, ū, ai, au, ie, ei, uo, oi, iu, ui, eu, ou*.

a

Skaņa *a* Pļaviņu izloksnē dzirdama gan kā latviešu literārajā valodā, gan tāda, kādu to parasti lieto citās augšzemnieku dialekta izloksnēs.

Daļā augšzemnieku dialekta izlokšņu skaņas *a* vietā runā *o*, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis velārs patskanis, kura priekšā nav bijis mīksto līdzskaņu, kā arī *š, ž, č, ņ*. Pēc M. Rudzītes, izšķiramas divas izlokšņu grupas: vienā no grupām *a* vietā runā skaņu *o*, tikai uzsvērta *a* vietā, piemēram, *vosara*, bet otrā arī neuzsvērta – *vosora* (1964, 267).

Pļaviņu izloksnē sastopami gadījumi, kad teicēju runā skaņas *a* lietojums attiecināms uz pirmo grupu, kad *o* lieto uzsvērtā *a* vietā, piem., *zoldàts* (< *zaldāts*), *kobata* (< *kabata*), *torba* (< *tarba*), *gobals* (< *gabals*), *Sola* (< *Sala*).

a > o *o*-celmu saknes zilbēs dsk. nominatīva, datīva un instrumentāļa locījumā, piem., *rodi* (< *radi*), *loti* (< *lati*).

Nepārveidota *a* skaņa ir tad, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis palatāls patskanis vai arī aiz *a* seko kāds mīkstais līdzskanis vai lūpeņa savienojums ar *j*, kas pat var būt arī zudis. (Rudzīte 1964, 267) Piem., *skapis*, bet *skapa* (< *skapja*), *slapa* (< *slapja*), *gaļa*.

A. Īvena savā aprakstā norādījusi, ja skaņai *a* seko kāds no līdzskaņiem – *k, g, ķ, ģ, č, ž, š, ņ, l*, pat tad, ja nākamajā zilbē seko palatālais patskanis *i* vai *e*, vai divskanis *ie*, *a* izrunā kā *o*, piem., *koķis*, *zoķis*, *rogi* (1928, 82). Darba autore teicēju runā šādā pozīcijā *a* vietā lieto *o* konstatēja tikai teicējas Z. R. runā vārdā *maks – moks*.

Darbības vārdos pārsvarā patskaņa *a* lietojums atbilst latviešu literārajai valodai, pēc darba autore rīcībā esošajiem audioierakstiem, konstatēts tikai viens gadījums, kad *a* vietā lietots *o – soku*. (< *saku*).

Vienzilbes vārdos var būt gan *o*, gan *a* lietojums, biežāk sastopams *a*, piem., *po* (< *pa*), *ka*, *kad*, *jāu*.

Vārda beigās visiem izloksnes teicējiem *a* paliek negrozīts – *kona* (< *kanna*), *putra*, *māja*. M. Poiša norādījusi, ka galotnēs *a* var būt labializējies, piem., *mõmmo* (< *mamma*). (1985, 24).

Teicējas Z. R. runā vārdā *cipars* piedēklī *a* vietā dzirdama skaņu *u – cípurs*.

Lielākajai daļai teicēju tomēr patskaņa *a* lietojums neatšķiras no latviešu literārās valodas, piem., *gaļds*, *labs*, *darbs*, *mazs*, *kaķis*, *tagat*, *bālc*. Arī tie teicēji, kas savā runā *a* vietā lieto *o*, piedomājot pie savas runas, lielākoties patskani lieto atbilstoši latviešu literārajai valodai. Konstatēti arī gadījumi, kad vienu vārdu vienā reizē izrunā kā literārajā valodā, bet citkārt kā izloksnē.

ā

A. Īvena raksta, ka skaņu *ā* izrunā kā skaņu *oa*, pastāvot līdzīgiem nosacījumiem kā *a > o*:

1) ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis velārs patskanis, piem., *voaki*;

2) ja, neatkarīgi no zilbes patskaņa, *ā* skaņai tieši seko *k, g, ķ, ģ, č, ž, š, ņ, l*, piem., *broaļi*, *loaci*, *moasa* (1928, 83).

Darba autore izvēlēto teicēju runā šādu patskaņa *ā* lietojumu nekonstatēja. Mūsdienās patskanis *ā* Pļaviņu izloksnē saglabājas nemainīgs, piem., *brāls*, *māsa*, *lācs*.

o, ō

Garās *o* skaņas vietā teicējas M. E. runā konstatēts $\bar{o} > uo$, piem., *mikrafūons*, bet $o > a$, piem., *ankulītis*, tas dzirdams arī teicējas Z. R. runā, piem., *palicisti* (< *policisti*). Teicēja R. V. garā *o* vietā lieto *uo – rajūona*. Tā kā visi minētie piemēri ir svešvārdi, šie gadījumi nav jāuzlūko par kādām īpašām izloknes pazīmēm. Tomēr arī svešvārdu asimilācijai izloksnēs uzmanība ir pievēršama.

e

Pļaviņu izloksnē sastopams svārstīgs *e* skaņas lietojums:

- 1) gala zilbēs var būt gan šaura, gan plata *e* skaņa, piem., *gapele, kaste, àiviekstenes, ģimēņē*. A. Īvenas aprakstā norādīts pat, ka gala zilbēs $e > a$, piem., *bita, dvēseļa* (1928, 80).
- 2) ja tai pašā vai nākošajā zilbē ir šaurinātāji patskaņi *i, i, e, ē*, divskaņi *ie, ei* vai šaurinātājlīdzskaņi *j, k, ģ, ņ, l, š, ž, č, ž*, var būt gan šaura, gan plata *e* skaņa, piem., *leģionāri, tabletes, čeesmit, telefons, dēviņu, tēcināšana, tēcināt*.

Šauru īsu *e* skaņu sastop:

- 1) substantīvu un adjektīvu *o*-celmu abu skaitļu nominatīva formās, piem., *vecāis Krūmbērks, vecums*;
- 2) no īpašības vārdiem atvasinātos adverbos, piem., *modēri*;
- 3) vienzilbes vārdos, piem., *te, vel, bet, bes* (< *bez*).

Teicējs L. I. vārdā *sestdiena* skaņu *e* izrunā kā *a – sazdiēna*.

ē

Arī garais *e* tiek lietots svārstīgi:

- 1) platu \bar{e} , kur atbilstoši literārajai valodai vajadzētu būt šauram, izrunā līdzskaņa *j* priekšā, piem., *gulējuši, restaurējuši*;
- 2) vēl platu \bar{e} , kur literārajā valodā vajadzētu būt šauram, teicēju runā darba autore konstatējusi vārdos – *kauzēs, azešēt, sabēra, tàpēc*;
- 3) vienzilbes vārdos var būt gan plats, gan šaurs *e*, piem., *pēc, pęc, vél, vėl*;
- 4) \bar{e} šaurs tāpat kā literārajā valodā, piem., *déliņš, bérniņš, bùodé*.

A. Īvena raksta, ka \bar{e} pārvērties par \acute{e} (ļoti platu garu *e*) (1928, 80). Mūsdienās neviena teicēja runā tas nav saklausāms.

ē, ē

Izloksnes teicēju runā saklausāms arī pusplats *e*, *ē*, parasti pozīcijā pirms līdzskaņa *l*, piem., *mēloràcija*, vai aiz līdzskaņa *l*. Aiz līdzskaņa *l* tādos gadījumos, kad dzirdama gaiša *l* skaņa, piem., *vēl*, *zālēs*, *saulē*.

Vēl pusplats *ē* ir vārdos - *varēja*, *tápēc*.

ē

Plato *e* lieto atbilstoši literārajai valodai, piem., *vēcàistēvs*, *rēku*, *sērgu* 'slimība', *vēlna*, *cilvēki*, *cilvēkiem*.

Ir sastopami vārdi, kur plata *e* vietā lietots šaurs, piem., *kreklis*, *piemèram*.

A. Īvena min, ka īstais platais *e* Pļaviņu izloksnē pārvērties par *a*, piem., *kraklis*, *vacs*, *màlnc* (1928, 81). Ierakstīto teicēju runā sastopams tikai šaurs vai plats *e*.

ē

Garā plato *e* lieto atbilstoši literārajai valodai, piem., *spēks*, *vēdērs*.

Sastopami gadījumi, kad garā platā *e* vietā vienam vārdam vienreiz dzirdams šaurs *e*, bet atkārtojot vārdu, – plats, piem., *dēls* un *dēls*.

ē > *a* vārdā *sakumi* 'dakšas' (< *sēkumi*).

Negācijas patskanis

Negācijas patskaņa lietojums:

- 1) negāciju *nē*, tāpat kā literārajā valodā lieto ar šauru *ē* – *nē*. Teicējas Z. R. runā garā patskaņa *ē* vietā saklausāmi divi šauri *e* – *nee*. A. Īvena savā aprakstā min, ka negācija *nē* ir ar platu *e* (1928, 81). Mūsdienās neviena teicēja runā tas nebija saklausāms;
- 2) verbos ar negāciju *ne* lielākoties saklausāma tikai šaura *e* skaņa, piem., *nevār*, *nezinu*, *nelaidīs*, *nemāku*. Bet reizēm ir dzirdama arī plata *e* skaņa, piem., *neđīsi*, *nē-uššķīršu*. A. Īvenas aprakstā norādīts, ka plata patskaņa priekša *e* vietā lieto skaņu *a* – *navaru* (1928, 81). Šāds negācijas lietojums konstatēts L. I. runā, piem., *navarèsiet*, *nadomàjat*, *nabràukt*, *namàku*;
- 3) adverbos un pronomenos sastopama negācija ar šauru *e*, piem., *ne`viéns*, *ne`kas*. Teicēju L. I. un Z. R. runā *ne* vietā dzirdama skaņa *ni* – *ni`kas*, *ni`ká*.

i

Īsā *i* skaņa Pļaviņu izloksnē palikusi negrozīta. Visi teicēji to lieto atbilstoši literārajai valodai, piem., *vinč*, *viss*, *mikrafūons*, *ģimene*.

ī

Garā ī skaņa atbilst literārās valodas ī skaņai, ja tā ir kāpjoši intonēta, piem., *avīzi, tīru, dzīve, šķīva*. A. Īvena minējusi, ka garā ī skaņa tikai saknes zilbēs, jo gala zilbēs sastopama tikai krītošā intonācija (1928, 79). Bet, kā jau iepriekš tika minēts, darba autore teicēju runā arī gala zilbēs saklausījusi kāpjošo intonāciju. Teicēju runā saklausāma garā ī skaņa gala zilbēs kāpjoši intonēta, piem., *tani, pìeràdíc, isstástít*.

A. Īvena min, ka krītoši intonētai *i* skaņai blakus dzirdama ļoti īsa nebalsīga *i* skaņa, piem., *piļa, tūrs*. (1928, 79), notiek jau it kā zināma diftongizācija, kaut skaņa mainās galvenokārt kvantitatīvi, kvalitātei nemainoties. Darba autore šādu *i* skaņu konstatēja teicējam S. P., piem., – *pilnīgi, bērniību*. Pārējo teicēju runā krītoši intonēta ī skaņa atbilst literārajai valodai.

u

Īsas *u* skaņas vietā dzirdama gara *u* skaņa teicējas Z. R. runā vārdos *skúdras* (< *skudras*) un *gúdras* (< *gudras*).

S. P. vārdā *kartupeļi* skaņas *u* vietā lieto skaņu *a* – *kartapeļi*, bet vārdā *Ulmanis* patskaņa *u* vietā dzirdams līdzskanis *v* – *vúlmaņa laikā*.

Pārējo teicēju runā *u* skaņa lietota tāpat kā literārajā valodā, piem., *ielu, jūmc, mūms, istabu, àugusts*.

ū

Garā *u* skaņa saglabājusies nepārveidota, piem., *mūsu, būt, údeni, minūtes*.

uo

Divskani *uo* izrunā tāpat kā literārajā valodā – ar platu otro komponentu – *uo*, piem., *nòmira, gùovis, tùo, kùoks, brúokasc*.

Teicēja Z. R. reizēm divskaņa *uo* vietā izrunā patskani *ū*, piem., *úliņa* (< *ùoliņa*), *kú* (< *kùo*).

Mūsdienās vairs nav dzirdama divskaņa *uo* izruna ar šauru otro daļu – *ue*, piem., *ueliņa, rueciņa*. Šādu *uo* lietojumu savā izloknes aprakstā dod A. Īvena (1928, 84).

ie

Divskani *ie* izrunā tāpat kā literārajā valodā – ar šauru otro daļu – *ie*, piem., *pìeràdíc, àiviékstenes, spàinìem, tìem*.

Tāpat kā dziļajās augšzemnieku izloksnēs *ie > ī* pārvērtusi teicēja Z. R. – *bízapíns, píns*.
Bet vārdā *ieést ie* vietā viņai ir *ei – èist*.

A. Īvena minējusi vēl to, ka divskani *ie* izrunā līdzīgi rakstu valodas divskanim *ia*, tad ja nākošajā zilbē seko plats patskanis, piem., *iava, iala* (1928, 84).

ei

Divskani *ei* izrunā tāpat kā literārajā valodā, piem., *rèizi, bèigas, vèikalá*.

Teicēja Z. R. *ei > ai* izrunā vārdā *fèini – tur bí fáini*. Šāds vārda *feini* lietojums teicējai nav regulārs, vienā reizē izrunā divskani *ai*, bet otrā *ei*. Izruna ar platu *ei* ir tuvāka oriģinālam – vācu valodai.

Plats *e* pirmajā daļā teicēju runā netika saklausīts. To savā aprakstā minējusi A. Īvena (1928, 84).

ai

Divskani *ai* saglabāties nepārveidots, piem., *nelaíd, stàigá, vęçàistévs, spàinc*.

A. Īvena norāda, ka divskanī *ai* skaņai *a* ir viegla *o* pieskaņa (1928, 84). Mūsdienās tas tā nešķiet. Savukārt M. Poiša norādījusi, ka divskaņa *ai* pirmais komponents var būt labializējies (*i*)*ā*-celmu vsk. datīva galotnē *ai > ái > oi*, piem., *mò^asòi* (1985, 26).

au

Arī divskanis *au* Pļaviņu izloksnē saglabāties nemainīgs, piem., *sàule, jàu, kàužés*, labializācija, tāpat kā divskanī *ai*, nav vērojama.

Patskaņu zudums

***i* skaņas zudums**

Pļaviņu izloksnē skaņa *i* zudusi:

- 1) (*i*)*io*-celmu lietvārdu vienskaitļa nominatīva formās, piem., *nass* (< *nazis*), *gails* (< *gailis*), *skaps* (< *skapis*), *škūnc* (< *škūnis*), *bráls* (< *brālis*), *mùrs* (< *mūris*), *šķívs* (< *šķīvis*), *brigadiers* (< *brigadieris*), *spàinc* (< *spainis*);

Skaņa *i* nav zudusi (*i*)*io*-celmu lietvārdu vienskaitļa nominatīva galotnēs, ja sakne beidzas ar līdzskani *ķ* vai *ģ*, piem., *kaķis, zaķis*;

- 2) *i*-celmu lietvārdu daudzskaitļa nominatīva formās, piem., *gùouvs, zùouvs*;
- 3) darāmās kārtas vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīva divdabja formās, piem., *bíjs* (< *bijis*), *skrējs* (< *skrējis*), *éc* (< *ēdis*), *pazàudējs* (< *pazaudējis*), *zirdējs* (< *zirdējis*), *ness* (< *nesis*);

4) vīriešu dzimtes īpašvārdos un adjektīvos, piem., *Jūrs* (< *Juris*), *Gvic* (< *Gvidis* < *Gvido*), *Jānc* (< *Jānis*), *Makss* (< *Maksis*), *malacss* (< *malacis*), *aiskuss* ‘aiskusis, piekuss’. A. Īvena minējusi arī, ka skaņa *i* zūd III konjugācijas darbības vārdiem vienskaitļa II personas formās, piem., *tu las, rokst* (1928, 86). Darba autore šādu skaņas *i* zudumu konstatējusi reti, tikai atsevišķos gadījumos, piem., *tu sēd* (< *tu sēdi*), *tu tais* (< *tu taisi*).

u skaņas zudums

Z. R. izlaidusi *u* skaņu pagātnes divdabī aiz skaņas *j* – *ispūostījse* (< *izpuostījusi*). Citu teicēju runā šāds *u* skaņas izlaidums nav dzirdams.

a skaņas zudums

Dažu teicēju runā dzirdams *a* skaņas zudums galotnē *ā*-celmu substantīvu daudzskaitļa nominatīva formās un vienskaitļa ģenitīva formās, piem., *ūols* (< *uolas*), *mácibs* (*mācības*), *skūols direktōrs* (< *skuolas direktors*), *ārss* ‘āras, ārienes’

Patskaņu iesprašana

Izlokšnē dzirdams *i* skaņas iespraudums lietvārdu un īpašības vārdu galotnēs līdzskaņa *s* priekšā, ja pirms *s* ir sekojusi grūtāk izrunājama skaņu kopa – *kl, tn, dr, rl, tr*, piem., *gudris* (< *gudrs*), *kurlis* (< *kurls*), *kaklis* (< *kakls*), *putnis* (< *putns*), *centris* (< *centrs*), *kreklis* (< *krēkls*).

M. Poiša savā Vidzemes sēlisko izlokšņu aprakstā minējusi vēl citus gadījumus, kad Pļaviņu izlokšnē ticis iesprausts patskanis, kā, piemēram, to, ka dažkārt vārda saknes respektīvi celma beigu līdzskaņa esošo zilbisko plūdeņu vai nāseņu vietā ir īsa vai pārīsa patskaņa savienojums ar plūdeni vai nāseni, piem., *ko:ʎr* (< *katru*) (1985, 34). Mūsdienās šī parādība izlokšnē acīmredzot ir jau zudusi.

Kontrakcija

Kontrakcija novērota teicēja S. P. runā vārdā *tagad* – *tàat,tàt*.

Savukārt teicēja L. I. runā konstatēts kontrakcijas gadījums, kuru aprakstījusi A. Īvena, proti, kontrakcija notiek atvasinātos darbības vārdos, ja priedēklis beidzas un darbības vārds sākas ar līdzīgu patskani (1928, 86), piem., *nátdeva* (< *naatdeva* < *neatdeva*), *nàtbraucàt* (< *naatbraucāt* < *neatbraucāt*).

Z. R. runā dzirdama kontrakcija vārdā *neēdīsi* - *ņēdīsi*.

2.4. Konsonantisms

Pļaviņu izloknes līdzskaņi atbilst latviešu literārajā valodā sastopamajām skaņām. Tie ir līdzskaņi – *b, c, č, 3, ž, d, f, g, ģ, h, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, p, r, s, š, t, v, z, ž*. Bez literārajā valodā dzirdamajām skaņām sastopama gaiša *l* skaņa – *ĺ*.

Līdzskaņi *f* un *h*

Līdzskaņus *f* un *h*, kas ienākuši līdz ar svešvārdiem, sastop:

- 1) līdzskaņa *f* vietā reizēm lietota skaņa *p*, piem., *kapija* (< *kafija*), *perma* (< *ferma*), *kompete* (< *konfekte*), *telepòns* (< *telefons*). Savukārt teicēja L. I. runā skaņas *p* vietā bija dzirdama skaņa *f* – *kartufeļi* (< *kartupeļi*);
- 2) skaņas *h* vietām dzirdams līdzskanis *k*, piem., *kolkozs* (< *kolhozs*).

l

A. Īvena konstatējusi, ka skaņa *l* velāru patskaņu priekšā ir nedaudz velārāka par *l* skaņu palatālu patskaņu priekšā, tomēr starpība ir tikko jaušama, tāpēc to atstājusi neatzīmētu (Īvena 1928, 86). Savukārt M. Poiša rakstījusi, ka ir dzirdama literārā *l* skaņa vai gaiša *ĺ* skaņa, parasti priekšējās rindas patskaņu un divskaņu *ie, ei* priekšā, piem., *pūlkstinc* (< *pulkstens*) (1985, 43).

Darba autore teicēja S. P. runā saklausījusi ko līdzīgu, par ko rakstījusi M. Poiša, proti, līdzskani *l* izrunā nedaudz mīkstinātu, vairāk alveolām, ne dentālu, piem., *vèĺ, zálès, nemìĺ, saulé*.

v

Vārda beigās, ja skaņa *v* nav pārvērtusies par *u*, ir kļuvusi nebalsīga, gandrīz līdzīga skaņai *f*, piem., vārdos *dīevs, tavs, cīrvs* (Īvena 1928, 86). Autore, ko līdzīgu *f* skaņai, sklausīja teicēja S. P. runā vārdā *cīrvs* (< *cirvis*).

Līdzskaņu zudums

j skaņas zudums:

- 1) skaņas *j* zudums vārda vidū vērojams aiz lūpeņiem *p, b, m, v*, lietvārdu ģenitīva formās, piem., *skapu* (< *skapju*), *drèbu* (< *drēbju*), *šķīvu* (< *šķīvju*);
- 2) īpašības vārdu sieviešu dzimtes formās aiz līdzskaņiem *p, b, m, v*, piem., *rupa* (< *rupja*), *slapa* (< *slapja*), *duma* (< *dumja*);

- 3) *j* zudums starp patskaņiem konstatēts tikai darbības vārda *būt* pagātnes formā – *bia* (< *bija*).

v skaņas zudums:

- 1) skaņas *v* zudums sastopams tautosillabiskā pozīcijā aiz gara patskaņa vai divskaņa, piem., *gùos* (< *guovs*).

t skaņas zudums:

- 1) *t* skaņas zudums saklausāms pirms līdzskaņiem *k* un *g*, piem., *akal* (< *atkal*), *brùgàns* (< *brūtgānc*).

Par līdzskaņu zudumu plašāk rakstījusi M. Poiša (sk. 1985, 49).

Asimilācija

- 1) tāpat kā literārajā valodā notiek līdzskaņu saplūšana *t* un *d* savienojumos ar *s*, piem., *tác* (< *tāds*), *pac* (< *pats*);
- 2) priedēkļos *aiz*, *uz*, piem., *aisslékc* (< *aizslēgts*), *usteikt* (< *uzteikt*);
- 3) afrikāta *c* var rasties tādos gadījumos, kad starp *n* un *s* vai *d* un *s* ir zudis patskanis *i*, piem., *éc* (< *ēdis*), *škùnc* (< *škūnis*), *spàinc* (< *spainis*). No literārās valodas, saprotams, atšķiras abi pēdējie piemēri, jo šeit notiek nemotivēts *t* iespraudums: $-n(t)s > -nc$.

Līdzskaņu dubultojums

Vārdos, kur sastopami divi *n* blakus, izrunā tikai vienu, piem., *jàmeklè konas*. (J. R.)
tak konas jàu ira, klètì tak konu ràuku Dace jàu atveda konas. (Z. R.)

Teicējs S. P. vārdā *mammīte* izrunā tikai vienu substantīvu *m* – *Rics mamìti gàida nùo dařba*.

Līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē

- 1) *šķ* un *žģ* > *šk*, *žg*, piem., *škìrba* (< *šķirba*), *režģis* (< *režģis*), *škùnc* (< *škūnis*), *škèle* (< *šķēle*), *bišķiņ* (< *bišķiņ*), *škàudīt* (*šķaudīt*), *škéres* (< *šķēres*);
- 2) *ņš* > *nč*, piem., *vinč* (< *viņš*), *mazinč* (< *maziņš*);
- 3) *ķi* > *ki*, piem., *ķirši* (< *ķirši*), *kakis* (< *kaķis*);
- 4) *li* > *ļi*, piem., *ábùoļi* (< *ābuoļi*), bet šo varētu uzskatīt arī par morfoloģisku pārveidojumu, jo vsk. N. būtu gaidāms *ábùolis*, ne *ábùols*.

Īvena minējusi, ka *-kš > -šk* un *-jš > -js* piem., *priaška, doškas* (< *dakšas*), *vējs, voajs* (1928, 87). Mūsdienā skaņu kopas *-kš* un *-jš* palieks negrozītas. Visi izvēlētie teicēji tās izrunā atbilstoši literārajai valodai.

Lieku līdzskaņu iespraudums, piespraudums

- 1) sastopams līdzskaņa *k* iespraudums blakus līdzskanīm *s*, piem., *smilkc* (< *smiltis*);
- 2) tiek iesprausts *k* vai *x* aiz krītoši intonētas zilbes, piem., *pù^xši* (< *puiši*);
- 3) līdzskaņa *t* iespraudums vārdu galotnēs starp līdzskaņiem: *n(t)s* un *n(t)š*, piem., *bérnc vinč*;
- 4) tiek pievienots līdzskanis *t* partikulā *tikai – tikàit*.

M. Poiša minējusi gadījumus, kad vārda sākumā nebalsīgu troksneņu priekšā var būt pielikts līdzskanis *s*, piem., *stupele* (< *tupele*) (1985, 53). Mūsdienās šī parādība izloksnē nav reģistrēta.

3. RAKSTURĪGĀKĀS MORFOLOĢISKĀS ĪPATNĪBAS

3.1. Vārddarināšana

Vārddarināšanā Pļaviņu izloksnē maz atšķiras no literārās valodas. Tāpat kā latviešu literārajā valodā jaunus vārdus darina ar priedēkļiem, piedēkļiem, veidojot salikteņus.

Salikteņi

Izloksnē sastopami salikteņi gan ar zaudētu pirmās salikteņa daļas galotni, gan paturētu.

Ar zaudētu pirmā salikteņa daļu – *klasbiedrene* (< *klasesbiedrene*), *Liieldienas*.

Ar paturētu pirmā salikteņa daļu – *veçàistēvs*.

Veido salikteņus, kad divu vārdu vietā šķietami ērtāk iederas viens vārds, piem., *ùotrāpus ielài* (< *uotrā pusē ielai*).

M. Poišas aprakstā minēts, ka virknei salikteņu pirmais komponents ir nominatīvā, jo lietvārdus, kas ir salikteņu pirmajā daļā, vecākie teicēji lieto vienskaitlī, piem., *guêuşkùuc* (< *guovju kūts*) (1985, 72). Šādas salikteņu formas netika saklausītas.

Prefiksi

Atšķirīgi no literārās valodas Pļaviņu izloksnē lieto šādus prefiksus:

uz-

Pļaviņu izloksnē priedēkli *uz* lieto vārdos, kur iederīgāks būtu priedēklis *pa*, piem., *nemāku ustèikt tūo vārdu* ‘nemāku pateikt to vārdu // nemāku izrunāt to vārdu’.

aiz-

Augšzemnieku dialekta izloksnēs šim priedēklim ir darbības pēkšņuma nozīme, kas parasti saistīta ar īslaicīgumu (Rudzīte 1964, 326). Priedēkli *aiz* izmanto priedēkļa *pie* vietā tajos gadījumos, kad darbība notikusi kādas citas darbības laikā pēkšņi, piem., *pietiks stàigàt, iésàm sédèt es jàu àiskusu* ‘es jau piekusu’, *esmu àiskuss* ‘esmu piekūsis’.

da-

Ar priedēkli *da-* atvasinātie verbi parasti izsaka darbības nepabeigtības nozīmi, kaut kas nav pabeigts līdz galam. Lieto priedēkļu *da-*, *pa-*, *aiz-*, *nuo-* vietā, piem., *dabèigt* ‘pabeigt’ *daìet* ‘aiziet līdz galam’, *damazgàt* ‘nomazgāšu traukus līdz galam un tad’.

nuo-

Teicējs S. P. verbu *teikt* lieto ar priedēkli *nuo-*, piem., *bèigās nùotèica* ‘piebilda’. Kā arī verbu *just – es nùojutu, ka màn àuksti* ‘sajutu, ka man ir auksti’.

iz-

Priedēkli *iz* Pļaviņu izloksne mēdz lietot kā sinonīmus priedēkļiem *uz-* un *nuo-*, piem., *istàisišu pusdianas* ‘sagatavošu pusdianas’, *izmazgāšu tràukus* ‘nomazgāšu traukus’. Sastopams arī priedēkļa *pa-* nozīmē, piem., *izgàjàm skùolu* ‘pabeidzām skolu’.

Sufiksi

Vārdu atvasināšana ar sufiksiem Pļaviņu izloksnē maz atšķiras no literārās valodas, galvenokārt dzirdamas atšķirības deminutīvu veidošanā.

-īt-

Ar priedēkli *-īt-* atvasina deminutīvus, kur literārajā valodā parsti būtu priedēklis *-iņ-*, piem., *balkùnìtis* ‘balkoniņš’, *kamùolíc* ‘kamoliņš’.

Cilvēku īpašvārdus deminutīvā, piem., *Emlìte* no pamatvārda *Emīlija*.

-iņ-

Priedēklis *-iņ-* deminutīvos, kur literārajā valodā vajadzētu būt priedēklim *-īt-*, piem., *Frediņš* no pamatvārda *Fredis*.

-uk-

Priedēkli *-uk-* izmanto dzīvnieku nosaukumu deminutīvu atvasināšanai, piem., *suņuks*, *lāčuks*.

-ēn-

Ar priedēkli *-ēn-* atvasina jaunu, nesen dzimušu dzīvnieku nosaukumus, piem., *zùosēni*, *kaķēni*.

M. Poiša norādījusi, ka sieviešu dzimtes deminutīvi dažkārt var būt vīriešu dzimtē, piem., *sęzi:ŋⁱ* (1985, 61). Mūsdienās tas nav dzirdams.

3.2. Substantīvi

Substantīviem augšzemnieku izloksnēs ir tās pašas gramatiskās kategorijas, kas literārajā valodā (Rudzīte 1964, 330).

(i)io-celmi

(i)io-celma lietvārdiem datīva formas sakrīt ar o-celmu formām, piem., *cāļām, gāiļām*. Vsk. datīvā literārās valodas galotne *-im* ir aizstāta ar *-am*. Bet akuzatīva, instrumentāļa un lokatīva vienskaitļa galotnes kā *i*-celma lietvārdiem.

Locīšanas paraugs tiek dots vārdiem *brāls* (< *brālis*), *škūnc* (< *škūnis*), *nass* (< *nazis*), *skaps* (< *skapis*).

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. <i>brāls</i>	N. <i>škūnc</i>	N. <i>brāļi</i>	N. <i>škūņi</i>
Ģ. <i>brāļa</i>	Ģ. <i>škūņa</i>	Ģ. <i>brāļu</i>	Ģ. <i>škūņu</i>
D. <i>brāļām</i>	D. <i>škūņām</i>	D. <i>brāļiem</i>	D. <i>škūņiem</i>
A. <i>brāli</i>	A. <i>škūni</i>	A. <i>brāļus</i>	A. <i>škūņus</i>
I. <i>ār brāli</i>	I. <i>ār škūni</i>	I. <i>ār brāļiem</i>	I. <i>ār škūņiem</i>
L. <i>brāli</i>	L. <i>škūni</i>	L. <i>brāļuos</i>	L. <i>škūņuos</i>
V. <i>brāls!</i>	V. <i>škūnc!</i>	V. <i>brāļi!</i>	V. <i>škūņi!</i>
N. <i>nass</i>	N. <i>skaps</i>	N. <i>naži</i>	N. <i>skapi</i>
Ģ. <i>naža</i>	Ģ. <i>skapa</i>	Ģ. <i>nažu</i>	Ģ. <i>skapu</i>
D. <i>nažām</i>	D. <i>skapām</i>	D. <i>nažiem</i>	D. <i>skapiem</i>
A. <i>nazi</i>	A. <i>skapi</i>	A. <i>nažiem</i>	A. <i>skapus</i>
I. <i>ar nazi</i>	I. <i>ar skapi</i>	I. <i>ar nažiem</i>	I. <i>ar skapiem</i>
L. <i>nazi</i>	L. <i>skapi</i>	L. <i>nažuos</i>	L. <i>skapuos</i>
V. <i>nass!</i>	V. <i>skaps!</i>	V. <i>naži!</i>	V. <i>skapu!</i>

A. Īvena savā aprakstā piedāvājusi lietvārdu *broāls* (< *brālis*) un *skāps* (< *skapis*) locīšanas paraugu (1928, 89). Mūsdienās šādas formas vairs nelieto. Teicēju runā dzirdamas tikai formas *brāls un skaps*.

o-celmi

Izloksnes teicēju runā lietvārds *galds* tiek runāts tāpat kā literārajā valodā un arī formā ar *a > o*: *golc*.

Locīšanas paraugs vārdiem *galc un golc* (< *galds*), *bērss* (< *bērzis*).

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. <i>galc</i> // <i>golc</i>	N. <i>bērss</i>	N. <i>galđi</i> // <i>golđi</i>	N. <i>bēzri</i>
Ģ. <i>galda</i> // <i>golđa</i>	Ģ. <i>bēzra</i>	Ģ. <i>galđu</i> // <i>golđu</i>	Ģ. <i>bēzru</i>
D. <i>galđam</i> // <i>golđam</i>	D. <i>bēzrām</i>	D. <i>galđiem</i> // <i>golđiem</i>	D. <i>bēzriem</i>
A. <i>galđu</i> // <i>golđu</i>	A. <i>bēzru</i>	A. <i>galđus</i> // <i>golđus</i>	A. <i>bēzrus</i>
I. <i>ār galđu</i> // <i>golđu</i>	I. <i>ar bēzru</i>	I. <i>ār galđiem</i> // <i>golđiem</i>	I. <i>ār bēzriem</i>
L. <i>galđá</i> // <i>golđá</i>	L. <i>bēzrá</i>	L. <i>galđuos</i> // <i>golđuos</i>	L. <i>bēzrùos</i>
V. <i>galc!</i> // <i>golc!</i>	V. <i>bērss!</i>	V. <i>galđi!</i> // <i>golđi!</i>	V. <i>bēzri!</i>

A. Īvenas aprakstā dots lietvārda *bēzris* locījums formā *bāzris* (1928, 88). Mūsdienās dzirdēta tikai forma *bērss*.

Teicējas Z. R. stāstījumā dzirdam forma *cilvēkim – jāuniem cilvēkim*. Datīva galotnes *-iem* vietā lietota galotne *-im*. Divskanis saīsināts dsk. datīva un instrumentāļa formā tautosillabiskā *m* priekšā. Pārējo teicēju runā šāda forma netika konstatēta.

Teicējs S. P. substantīvu *suns* vsk. ģenitīva locījumā lieto formu *suņa* (< *suns*), bet datīvā *suņām* (< *sunim*).

(i)o-celma lietvārdus loka pēc *o*-celmu parauga, piem., *ceļš, ceļa, ceļām, ceļu, ār ceļu, ceļà, ceļš!*

Līdzskaņu celmi

Līdzskaņa celmus loka līdzīgi kā *(i)io*-celmu lietvārdus.

Locīšanas paraugs vārdiem *akmēnc* (< *akmens*), *údeñc* (< *údens*).

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. <i>akmēnc</i>	N. <i>údeñc</i>	N. <i>akmeņi</i>	N. <i>údeņi</i>
Ģ. <i>akmeņa</i>	Ģ. <i>údeņa</i>	Ģ. <i>akmeņu</i>	Ģ. <i>údeņu</i>
D. <i>akmeņām</i>	D. <i>údeņām</i>	D. <i>akmeņiem</i>	D. <i>údeņiem</i>
A. <i>akmeni</i>	A. <i>údeni</i>	A. <i>akmeņus</i>	A. <i>údeņus</i>
I. <i>ār akmeni</i>	I. <i>ār údeni</i>	I. <i>ār akmeņiem</i>	I. <i>ār údeņiem</i>
L. <i>akmeni</i>	L. <i>údeni</i>	L. <i>akmeņuos</i>	L. <i>údeņuos</i>
V. <i>akmēnc!</i>	V. <i>údeñc!</i>	V. <i>akmeņi!</i>	V. <i>údeņi!</i>

u-celmi

Locīšanas paraugs vārdam *mēc* (< *medus*).

Vienskaitlis

N. *męc*
 Ģ. *męda*
 D. *mędām*
 A. *mędu*
 I. *ār mędu*
 V. *mędū*
 L. *męc!*

Daudzskaitlis

N. *mędi*
 Ģ. *mędu*
 D. *mędiem*
 A. *mędiem*
 I. *ār mędiem*
 L. *mędūos*
 V. *mędi!*

ā-celmi

Lietvārdus *kanna* un *kabata* dažu teicēju runā var saklausīt ar *o* skaņu saknes zilbē *a* skaņas vietā, bet lielākā daļa teicēju šos lietvārdus lieto tāpat kā literārajā valoda.

Locīšanas paraugs vārdiem *kona* (< *kanna*), *kobata* (< *kabata*).

Vienskaitlis

N. *kona* N. *kobata*
 Ģ. *konas* Ģ. *kobatas*
 D. *konài* D. *kobatài*
 A. *konu* A. *kobatu*
 I. *ār konu* I. *ar kobatu*
 L. *konà* L. *kobatà*
 V. *kona!* L. *kobata!*

Daudzskaitlis

N. *konas* N. *kobatas*
 Ģ. *konu* Ģ. *kobatu*
 D. *konàm* D. *kobatàm*
 A. *konas* A. *kobatas*
 I. *ār konàm* I. *ar kobatàm*
 L. *konàs* L. *kobatàs*
 V. *konas!* V. *kobatas!*

ē-celmi

Locīšanas paraugs vārdam *ģimęņę* (< *ģimene*) un *sēne*.

Vienskaitlis

N. *ģimęņę* N. *sēne*
 Ģ. *ģimęnes* Ģ. *sēnes*
 D. *ģimęņėi* D. *sėnėi*
 A. *ģimęni* A. *sėni*
 I. *ār ģimęni* I. *ār sėni*
 L. *ģimęņė* L. *sėnė*
 V. *ģimęņę!* V. *sėne!*

Daudzskaitlis

N. *ģimęņęs* N. *sėnes*
 Ģ. *ģimęņu* Ģ. *sėņu*
 D. *ģimęņėm* D. *sėnīm // sėnėm*
 A. *ģimęņęs* A. *sėnes*
 I. *ār ģimęņėm* I. *ar sėnīm // sėnėm*
 L. *ģimęņęs* L. *sėnīs // sėnės*
 V. *ģimęņęs!* V. *sėnes!*

***i*-celmi**

Locīšanas paraugs vārdiem *gùos* (< *guovs*) un *smìlkc* (< *smiltis*).

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. <i>gùos</i>	N. <i>smìlkc</i>	N. <i>gùovis</i>	N. <i>smìlkc!</i>
Ģ. <i>gùos</i>	Ģ. <i>smìlkc</i>	Ģ. <i>gùovis</i>	Ģ. <i>smìlķšu</i>
D. <i>gùovij</i>	D. <i>smìlktij</i>	D. <i>gùovīm</i>	D. <i>smìlktīm</i>
A. <i>gùovi</i>	A. <i>smìlkti</i>	A. <i>gùovis</i>	A. <i>smìlktis</i>
I. <i>gùovi</i>	I. <i>ar smìlkti</i>	I. <i>ar gùovīm</i>	I. <i>ar smìlktīm</i>
L. <i>gùovì</i>	L. <i>smìlktì</i>	L. <i>gùovìs</i>	L. <i>smìlktìs</i>
I. <i>gùos!</i>	V. <i>smìlkc!</i>	V. <i>gùovis!</i>	V. <i>smìlkc!</i>

Verbālsubstantīvu un substantīvu refleksīvās formas

Verbālsubstantīvu un substantīvu refleksīvās formas ar *-šana*, *-šanās* atbilst literārās valodas lietojumam. Tās lieto vienskaitļa N., Ģ., A. un I., piem., *brāukšana*, *kliegšana*, *kaltēšanu*.

Vienskaitļu formu lietojums

Vienskaitlī mēdz lietot abstraktu jēdzienu un slimību nosaukums, piem., *màn baile iét iekšā, piemetusies iésna*.

Vārds *brilles*, ko literārajā valodā parasti lieto daudzskaitlī, trīs teicēju runā skanēja vienskaitļa formā – *var`bút es ar tavu brilli varu redzét.* (Z. R.) *màn švaka brille.* (M. I.) *kùr mana brille palikusi.* (S. P.)

S. P. vienskaitlī lieto vārdu *pusdienas* – *pēc pusdienas* (< *pēc pusdienām*), *tiko pusdienu paēdu* (< *pusdienas*). Arī teicējas Z. R. runā konstatēts gadījumus, kad substantīvs *pusdienas* tiek lietots vienskaitlī – *es jàu piemàucu` pieraku` kartupeļus pusdienai* (< *pusdienām*).

3.3. Adjektīvi

Adjektīvus ar nenoteikto un noteikto galotni Pļaviņu izloksnē loka tāpat kā latviešu literārajā valodā.

Vīriešu dzimtes adjektīvus ar nenoteikto galotni loka pēc *o*-celmu parauga, bet sieviešu dzimtes pēc *ā*-celma (Īvena 1928, 89).

Doti locīšanas paraugi īpašības vārdiem ar nenoteikto galotni, kam ir citāda forma literārajā valodā.

Locīšanas paraugs sieviešu dzimtes īpašības vārdam *slapa* (< *slapja*).

Vienskaitlis	Daudzskaitlis
N. <i>slapa mugura</i>	N. <i>slapas muguras</i>
Ģ. <i>slapas mugura</i>	Ģ. <i>slapu muguru</i>
D. <i>slapài mugurài</i>	D. <i>slapàm muguràm</i>
A. <i>slapu muguru</i>	A. <i>slapas muguras</i>
I. <i>àr slapu muguru</i>	I. <i>àr slapàm muguràm</i>
L. <i>slapà mugurà</i>	L. <i>slapàs muguràs</i>
V. <i>slapa mugura!</i>	V. <i>slapas muguras!</i>

Locīšanas paraugs vīriešu dzimtes īpašības vārdam *gořds* (< *gards*). Šādā formā īpašības vārdu *gards* lieto teicēja Z. R.

Vienskaitlis	Daudzskaitlis
N. <i>gořds</i>	N. <i>gořdi</i>
Ģ. <i>gořda</i>	Ģ. <i>gořdu</i>
D. <i>gořdàm</i>	D. <i>gořdiem</i>
A. <i>gořdu</i>	A. <i>gořdus</i>
I. <i>ar gořdu</i>	I. <i>ar gořdiem</i>
L. <i>gořdà</i>	L. <i>gořdiòs</i>
V. <i>gořds</i>	V. <i>gořdi</i>

3.4. Pronomeni

Vienskaitļa pirmās personas pronomens *es* Pļaviņu izloksnē sastopams vairākās formās – *e:s*, *ęs* un *es*. Daudzskaitļa pirmās personas pronomens *mēs* – *mēs* un *mes*.

Locīšanas paraugs 1. personas pronomeniem *es* un *mēs*.

Vienskaitlis	Daudzskaitlis
N. <i>es</i> // <i>e:s</i> // <i>ęs</i>	N. <i>mēs</i> // <i>mes</i>
Ģ. <i>manis</i>	Ģ. <i>mūsu</i>
D. <i>màn</i> // <i>ma:n</i>	D. <i>mums</i>
A. <i>mani</i> // <i>ma:ni</i>	A. <i>mūs</i> // <i>mūsus</i>
I. <i>àr mani</i> // <i>ar ma:ni</i>	I. <i>àr mums</i>
L. <i>manì</i>	L. <i>mūsuós</i>

V. *es!* // *e:s!* // *ɛs*

N. *mès!* // *mes!*

Vienskaitļa otrās personas pronomenu lieto tāpat kā literārajā valodā – *tu*, daudzskaitļa otrās personas vietniekvārdu *jūs* arī lielākā daļa izlokšnes teicēju lieto kā literārajā valodā. Vienīgi teicējas Z. R. runā dzirdama forma, kas atšķiras no literārās valoda, datīvā lietota forma *jūsìem* ‘jums’.

Trešās personas pronomenus lielākā daļa izlokšnes teicēju lieto formās – *vinč*, *viņa*. *Vinš* loka pēc *o*-celmu parauga, *viņa* pēc *ā*-celma parauga. Z. R. runā dzirdamas arī formas *viņ* (< *viņa*, *viņš*) un *vīņ* (< *viņi*).

Locīšanas paraugs 3. personas pronomeniem *viņ* (< *viņš*, *viņa*), *vīņ* (< *viņi*).

Vienskaitlis

Daudzskaitlis

N. *viņ* // *viņ*

N. *vīņ*

Ģ. *viņ* // *viņ*

Ģ. *vīņ*

D. *viņàm* // *viņài*

D. *viņìem*

A. *viņ* // *viņ*

A. *vīņ*

I. *ar viņ* // *ar viņ*

I. *ar viņiem*

L. *viņà* // *viņà*

L. *viņùos*

V. *viņ!* // *viņ!*

V. *vīņ!*

Piem., *a viņ saka, vot tūo tu neglabájìet àr nàudu kùopà. tà viņ (< viņa) saka, mès jàu biēži sàucam tūo te. viņ (< viņa) saka ienàciet iekšà. viņ (< viņš) saka, vot, rez viss ráda.*

Norādāmie pronomeni lietoti formās:

- 1) vīriešu dzimtē – *tani*, *šini*, *šinìs*, *tanìs*, *tàis*, *šic* piem., *tàis làikùos*, *tani gadà*, *šini kreklà jàbùt manàm brillèm*, *šic ir Jànkàus*;
- 2) sieviešu dzimtē – *šàm*, *tanìs*, *šini*, *tani*, *šinìs*, *tanìs*, piem., *tani laikà*, *šinìs biksès*, *šàm, ràuku* (< *šìm rau kur*).

Noliegtos pronomenus lieto formās: *ni`kas*, *ne`kas*, *ni`kà*, *ne`kà*.

Jautājamiem pronomeniem no literārās valodas atšķiras forma *kuràis* (< *kurš*), ko lieto ar noteikto galotni, piem., *kuràis pēc kàrtas tas jàu ìra?*

Atgriezeniskais pronomens: ģen. *sevs* / *sevis*, dat. *seu* / *sev*, akuz. *sevi*, lok. *sevi*.

Piederības pronomeni: *manc*, *taus*, *saus*.

Par pronomeniem plašāk arī A. Īvena (sk. 1928, 90).

3.5. Numerāļi

Skaitļa vārdi Pļaviņu izloksnē daudz neatšķiras no literārās valodas. Gan pamata skaitļa vārdus, gan kārtas skaitļa vārdus pamatā lieto atbilstoši literārajai valodai.

Teicēju runā saklausītas šādas skaitļa vārdu izrunas formas – *čēesmit, astuondesmit, devindesmit, četradesmit, sēesmitajos gaduos*.

Pļaviņu izloksnē zudusi skaitļa vārda *astuoņi* forma *ostuņi*. A. Īvena savā izloksnes aprakstā šādu formu vēl minējusi (1928, 89). Mūsdienās tā vairs netiek lietota un visi autores ierakstītie teicēji lieto formu *astuoņi*.

Teicējs S. P. kārtas skaitļa vārdus parasti lieto ar nenoteikto galotni, piem., *četradesmit pirmà gadà, otrà, trešà*. Citu teicēju runā dzirdams svārstīgs lietojums, lieto gan ar noteikto, gan nenoteikto galotni. Tomēr lielākoties dzirdams lietojums ar nenoteikto galotni.

3.6. Verbi

Verbu formu sastāvs augšzemnieku izloksnēs pamatos ir tāds pats kā leļzemnieku izloksnēs un literārajā valodā (Rudzīte 1964, 358).

Indikatīvs

Atematiskie verbi

Atematisko verbu *būt* Pļaviņu izloksnes teicēji lieto ļoti dažādi. 1. personā sastopamas šādas formas – *ešu, ešmu, ešu, esu, esmu*. Mūsdienās vairs netiek lietota forma *asu*.

Locīšanas paraugs verbam *būt*.

Tagadne

Vienskaitlis

1. pers. *ešu / ešmu / ešu / esu / esmu*

2. pers. *esi*

3. pers. *ir / ira / i*

Daudzskaitlis

1. pers. *ešàm / esàm*

2. pers. *ešat / esat*

3. pers. *ir / ira / i*

Piem., *čēspiektà gadà esu zimusi*. (V. S.) *neesu Solas gurķus eđusi. m̀an mokà ir šit̀a te k̀artiņa, k̀ur te ira*. (Z. R.) *es ešu lasijus*. (M. E.) *mes vienu nakti esàm gulējuši, leģionàri. tu nuò árss (< áras) esi ieradiés?* (S. P.) *es ešu iezimtà. piezimusi ešmu Pļaviņu slimnicà, čēstrešàis gac* (M. T.).

Pagātne

Vienskaitlis

1. pers. *biu / biju / biju*
2. pers. *bii / biji*
3. pers. *bí / biĭ / bia / biĭs/ bija / bij*

Daudzskaitlis

1. pers. *biàm / bijàm*
2. pers. *biàt / bijāt*
3. pers. *bí / bia / biĭa / bija / bij*

Piem., *tàat jáu tur bia tà policijas pàrvàlde. vīnč bí, ká saka...* (S. P.) *màn biĭ viempacmit gadi, jaunákàis bràls bí vel̃ mazinč.* (G. J.) *bia kùo gòldá likt.* (Z. R.) *bij jáu màn àr tūr savi piēnākumi.* (J. R.) *maza aúguma biĭs.* (M. E.) *divi gadi tajà gadà bia.* (M. G.) *mums vienmēr bí gaļa, ka mūms nevajazēja gaļu pīrkt* (R. V.).

Nākotne

Vienskaitlis

1. pers. *búšu*
2. pers. *búsi*
3. pers. *bús*

Daudzskaitlis

1. pers. *búsim / búsam*
2. pers. *búsiet*
3. pers. *bús*

Piem., *búsam labi pastrádājuši.* (S. P.)

Atematiskos verbus *dot* un *iet* loka tāpat, kā literārajā valodā. Atšķiras tikai nākotnes daudzskaitļa 1. personas forma – *duósam, iésam*. Paralēli šīm formām lieto arī *duósim, iésim*.

Tematiskie verbi

Tagadne formas

o-celmu verbus Pļaviņu izlokšnē loka tāpat kā literārajā valodā, piem., *ést – ģdu, éd, éd, ģdam, ģdat, éd.*

Augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā tagadnes (*i*)*o*-celmu vietā ir *no*-celmi tiem verbiem, kam saknē ir divskanis *au* (Rudzīte 1964, 360). Teicēju S. P. un G. J. runā saklausāmi šādi verbi – *ļaut – ļaunu, bļaut – bļaunu*. Piem., *neļauñ vélét tàutài.* (S. P.) *kùo tas kaķis te bļauñ* (G. J.).

Locīšanas paraugs verbam *bļaut*.

Vienskaitlis

1. pers. *bļauñu*
2. pers. *bļauñ*
3. pers. *bļauñ*

Daudzskaitlis

1. pers. *bļauñàm*
2. pers. *bļauñat*
3. pers. *bļauñ*

(i)o-celmu vārdiem zudis līdzskanis *j* aiz *p, b, v, m, r*, līdz ar to vsk. un dsk. 3. pers. forma sakrīt ar vsk. 2. pers. formu.

Locīšanas paraugs vārdam *kápt*.

Vienskaitlis

1. pers. *kápu*

2. pers. *káp*

3. pers. *káp*

Daudzskaitlis

1. pers. *kápàm*

2. pers. *kápat / kápìet*

3. pers. *káp*

Tagadnes (i)o- un ā-celmu vārdus var locīt divējādi. Daļa teicēju šos vārdus lieto atbilstoši literārajai valodai. Bet ir teicēji, kuru runā dzirdams, ka (i)o- un ā-celmu vārdiem vienskaitļa 2. personā zūd galotne *i* tiem vārdiem, kam sakne beidzas ar līdzskani *t* vai *s*. Daļai vārdu vienskaitļa un daudzskaitļa 3. personas locījums sakrīt ar vienskaitļa 2. personas locījumu.

Viens no vārdiem, kas tiek locīts divējādi, ir vārds *sédét*.

Locīšanas paraugs vārdam *sédét*.

Vienskaitlis

1. pers. *séžu*

2. pers. *séd / sédi*

3. pers. *sèéd / séž*

Daudzskaitlis

1. pers. *séžàm*

2. pers. *séžat / séžìet*

3. pers. *séd / séž*

Dsk. 2. pers. sastopama gan pavēles izteiksmes dsk. 2. pers. galotne *-iet*, gan literārajai valodai atbilstošā galotne.

Teicēja Z. R. ā-celma vārdam *sacīt*, tagadnes 3. pers. atmetusi galotni *a* – *ùn ìenák ìekšá, viņ sak*.

sto-celma vārdam *salt* teicējs S. P. abu laiku 3. pers. un dsk. 1. un 2. pers. loka kā (i)o-celma vārdus.

Locīšanas paraugs vārdam *saít*.

Vienskaitlis

1. pers. *saíu*

2. pers. *saísti*

3. pers. *saí*

Daudzskaitlis

1. pers. *saíàm*

2. pers. *saíat // saíìet*

3. pers. *saí*

Pagātnes formas

Pļaviņu izloksnē sastop tos pašus celmus, kas ir literārajā valodā, atšķiras tikai tas, ka *-ija-* > *-ija-*. Un bez tiem vēl sastopamas dažas ē-celmu formas (Īvena 1928, 92). Mūsdienās

ē-celmu formas vairs nav saglabājušas. *-īja-* un *-ija-* lietojums svārstīgs, piem., *lasiju, tāsija*. Līdz ar to vsk. 2. un 3. pers. un dsk. visās personās var zust līdzskanis *j*.

Tagadnes *sto-* un *no-*celmus loka kā *ā*-celmus pagātnē. *o-* un (*i*)*o-*celmus loka tāpat kā tagadnes *ā*-celmus vai *ējā*-celmus. Bet tagadnes *ā*-celmus – kā pagātnes *ījā-* un *āja*-celmus.

Locīšanas paraugs verbam *tāsīt*.

Vienskaitlis

1. pers. *tāsiju*

2. pers. *tāsiji // tāsii*

3. pers. *tāsija // tāsija*

Daudzskaitlis

1. pers. *tāsijām // tāsiam*

2. pers. *tāsijāt // tāsiat*

3. pers. *tāsija // tāsija*

Nākotnes formas

Nākotnes formās no literārās valodas atšķiras dsk. 1. un 2. personas izskaņas. Literārās valodas 1. personas *-sim* vietā ir *-sam*. 2. pers. izskaņas *-siet* vietā *-sat*.

Locīšanas paraugs verdam *tāsīt*.

Vienskaitlis

1. pers. *tāsīšu*

2. pers. *tāsīsi*

3. pers. *tāsīs*

Daudzskaitlis

1. pers. *tāsīšām*

2. pers. *tāsīsiet / tāsīsat*

3. pers. *tāsīs*

A. Īvena minējusi, ka nākotnes formas Pļaviņu izloksnē atvasina līdzīgi literārai valodai, tikai *i* skaņa galotnes priekšā visās personās ir *īsa*, literārās valodas garās *i* skaņas vietā, piem., *vedišu, vedisi, vedis, vedisām, vedisiet* (1928, 92). Teicēju runā tas netika saklausīts.

M. Poiša raksta, ka īstenības izteiksmes vienkāršās nākotnes formas Aizkrauklē mēdz veidot, saistot palīgdarbības vārda *būt* vienkāršās nākotnes personu formas ar nenoteiksmi, piem., *viš bu:s ma:nī opciēmut* (1985, 63). Darba autore šādu formu konstatējusi teicējas Z. R. runā – *putras nebūs éss, nu ja, putras ést nebúss* (< *putru neēdīsi, nu ja, putru neēdīsi*).

Infinitīvs

Infinitīvs tāpat kā literārajā valodā beidzas ar *-t*, refleksīvformās ar *-ties*, piem., *ģērbt, ģērbtiés*.

Tiem infinitīviem, kam latviešu literārajā valodā ir izskaņa *-ēt*, var būt izskaņa *-ēť*, piem., *sadīezēť, aźešēť*. Savukārt *ēties* > *ēťties*, piem., *nūostāvēťtiés*.

A. Īvena raksta, ka darāmās kārtas infinitīva formu ir ietekmējis supīns, kas izloksnē jau ir zudis. Par to liecinot darāmās kārtas infinitīvi, kuru saknē ir $a < \epsilon$, piem., *calt, dagt, mast, nast*, $a > o$, piem., *molt, kolt* un $-ēt > -āt$, piem., *radzāt, sādāt* (1928, 93).

Refleksīvās formas

Visu celmu verbiem refleksīvās formas vsk. 1. pers. visos laikos beidzas ar galotni $-uos$, piem., *iedzīvùojùos, nerakņájùos, paskatùos, sakártùojùos*.

Dsk. 1. pers. nākotnes formās izskaņas $-imies$ vietā skan $-amies$, piem., *iedzīvùosamiés, nudarbùosamiés*.

3. pers. visiem celmiem tagadnē pārsvarā galotne $-ās$, piem., *paskatás, sakártùojàs*.

Tagadnes 2. pers. dsk. lieto gan formas ar izskaņu $-aties$, gan jaucota ar pavēles izteiksmi, formu ar izskaņu $-ieties$, piem., *sakártùosìetiés, sakártùosatiés*.

Daļai (j)o-celmu verbiem tagadnes formās zūd līdzskanis j aiz p, b, v, m, r , tāpēc pagātnes abu skaitļu 3. pers. formas sakrīt ar tagadnes 3.pers. formām.

Locīšanas paraugs verbam *séstiés* un *gèrbtiés*.

Tagadne

Vienskaitlis

1. pers. *séstuós / gèrbuós*

2. pers. *séstiés / gèrbiés*

3. pers. *séstás / gèrbás*

Daudzskaitlis

1. pers. *séstamiés / gèrbamiés*

2. pers. *séstatiés / gèrbatiés*

3. pers. *séstás / gèrbás*

Pagātne

Vienskaitlis

1. pers. *sédiuos / gèrbuós*

2. pers. *sédies / gèrbiés*

3. pers. *sédás / gèrbás*

Daudzskaitlis

1. pers. *sédamiés / gèrbàmiés*

2. pers. *sédamiés / gèrbàmiés*

3. pers. *sédás / gèrbás*

Nākotne

Vienskaitlis

1. pers. *sédišuós / gèrbšuós*

2. pers. *sédišiés / gèrbsiés*

3. pers. *sèdishiés / gèrbsiés*

Daudzskaitlis

1. pers. *sédīšamiés / gèrbsàmiés*

2. pers. *sédīšatiés / gèrbsatiés*

3. pers. *sédīšiés / gèrbsiés*

A. Īvena min refleksīvo formu piemērus, kuros bez refleksīvo formu galotnes saliktos verbos sastop arī iespraustu līdzskani s starp priedēkli un verdu, piem., *nùosklusijès*,

pasmùodìes (1928, 93). Mūsdienās formas ar refleksīvās morfēmas iespraušanu starp priedēkli un sakni netiek lietotas.

Imperatīvs

Vsk. 2. pers. forma imperatīvā tāpat kā literārajā valodā sakrīt ar īstenības izteiksmes vsk. 2. pers., piem., *duod! sēd! nes!* Arī dsk. 2. pers. imperatīvu lieto tāpat kā īstenības izteiksmi, piem., *gērbìeties! // gērbatìes! sēdieties! // sēstatìes!*

Teicējas Z. R. runā dzirdama forma, kurā *-ieties > -ities*, piem., *sakārtùojitìes!*

Abu skaitļu 3. pers. imperatīvu veido ar partikulu *lai* un verbu īstenības izteiksmē, piem., *lài séd! lai gērbás nùost!*

Dsk. 1. pers. lieto īstenības izteiksmes nākotnes formu, piem., *iesàm! / iesìm! gērsamìes! / gērsimìes!*

Debitīvs

Debitīvu darina tāpat kā literārajā valodā ar priedēkli *jā-*, piem., *man ka jàiét, jàduód tabletēs, ir jàduód.*

Sastopamas konstrukcijas ar verbu *vajadzēt*, piem., *màn vàiḡ nàudu izņem̄t.*

Pagātnē – *vajažēja sadiezēt, vajažēja maksāt, nevajažēja rakt.*

Kondicionālis

Kondicionālis Pļaviņu izloksnē sakrīt ar literārās valodas formām, proti, verba infinitīva celmam pievienojot galotni *-tu*, piem., *iétu, bràuktu, skrìetu.*

A. Īvena min, ka 1. pers. dsk. blakus *-tu* sastopama arī galotni *-tum*, piem., *bútùm* (1928, 92). Teicēju runā šāda galotne nav konstatēta.

Relatīvais mods

Atstāstījuma izteiksmi darina ar palīgdarbības vārdiem *tikt* un *bút*, piem., *tiku lasijusi, ešu lasijus, tika brùvèc.*

Teicējs S. P. atstāstījuma izteiksmes parasti veido izmantojot verbu *netika* ar verbu nenoteiksmē vai attiecīgā verba pagātnes divdabi, piem., *netiku pazàudējs, netika karùot, karaspèkà iesàukc netika.*

Participi

Pļaviņu izloksnē lielākoties dzirdamas tādas pašas divdabju formas kā literārajā valodā, piem., *aisslēgts, gulùošs* un arī *guļùošs, bràucùot, klìegdàms.*

Atšķirība dzirdama tikai darāmās kārtas vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīva divdabja formās. Kā jau iepriekš tika minēts, galotnē *-is* zūd patskanis *i*, piem., *skrèjs, dzims, bijs, ievēc* (< *ievedis*).

3.7. Nelokāmās vārdšķiras

Adverbi

- 1) saīsinātas formas – *akal* (< *atkal*), *ta* (< *tad*), *pār* (< *pāri*) *pār pa Dāugavai, kàu cik, kàu kas, kàu ká*;
Par saīsinātām adverbu formām sk. arī Poiša 1985, 65.
- 2) paplašinātas formas – *túlitás* (< *túlit*), *tepatás* (< *tepat*), *tá`patás* (*tāpat*), *ísteni* (< *ísti*), *pa rèizi* (< *rèizēm*);
- 3) salikti adverbi – *tùolàik* (< *tajā laikā*), *kádrèis* (< *kādu rēizi*);
- 4) laika adverbi – *tagat* un arī ar kontrakciju *taat, kat, tat, viņdīen*;
- 5) vietas adverbi – *šiten, nùostan* ‘nost no cita, malā’, *tùr ràuuku, ràuuku šite, rekùr*;
- 6) veida apstākļi – *kopèji* ‘kopīgi’.

A. Īvena izlokšnes aprakstā minējusi šādus adverbus – *otkon* ‘atkal’, *puši* ‘pušu’, *vidùo* ‘iekšā’ *un vùrsùo* ‘virsū’ (1928, 90). Mūsdienās teicēju runā šādi adverbi vairs nav sadzirdēti.

Prepozīcijas

Pļaviņu izloksnē atšķirīgi no literārās valodas lieto šādas prepozīcijas:

- 1) teicējs S. P. prepozīciju *aiz* ar substantīvu ģenitīvā lieto prepozīcijas *dēļ* nozīmē, piem., *ais tàs nabažibas* ‘nabadzības dēļ’, *ais slinkuma* ‘slinkuma dēļ’;
- 2) prepozīcijas *līdz* vietā reizēm dzirdama prepozīcija *da* ar substantīvu datīva locījumā vietas nozīmē, piem., *da galam* ‘līdz galam, līdz beigām’;
- 3) salīdzinājuma nozīme prepozīcijas *par* vietā dzirdama prepozīcija *po* un *pa*, piem., *po dorgu* ‘par dārgu’, *vecàks pa mani* ‘vecāks par mani’;
- 4) objekta nozīmē prepozīcijas *par* vietā *pa*, piem., *e:s piemèram nevaru tèikt pa jàuniem cilvèkim* ‘par jauniem cilvēkiem’;
- 5) prepozīciju *nuo* lieto kopā ar substantīvu *vakars* laika nozīmē pēc analogijas ar *nùo ríta– nùo vakara* ‘vakarā, vakarpusē’;
- 6) objekta nozīmē lieto prepozīciju *pēc*, kad iederīgāk būtu iztikt bez prepozīcijas, piem., *cínuós pēc elpas* ‘sāk trūkt elpas, smoku nost’.

Prepozīcijas ar ģenitīvu:

- 1) prepozīciju *aiz* lieto vietas nozīmē, piem., *aiz istabas, aiz gūltas*;
- 2) prepozīcija *uz* vietas nozīmē teicēju runā dzirdama gan ar līdzskani *z*, piem., *uz grīdas, uz lūoga*, gan ar *s*, piem., *us skapa, us Pļaviņām, us kalna*. Jāatzīmē, ka ar līdzskani *s* prepozīcija reizēm dzirdama arī ārpus asimilācijas balsīguma ziņā, piem., *us Barīsu, us balkūoniša, us lāuka*, sal. ar 4. punktu.
- 3) prepozīcija *nuo* vietas nozīmē, piem., *nūo kāmbara*, objekta nozīmē – *nūo mana šķīva éda*;
- 4) neesamības jeb trūkuma nozīmē lieto prepozīciju *bez*, tāpat kā prepozīcija *uz* teicēju runā dzirdama gan ar līdzskani *z*, gan *s*, piem., *zeŗsi kapiju àr pīnu vài bez pīna. bes pīna? nu ta še teu bes pīna*.

Partikulas

Kā pastiprinājuma partikulas lieto *da* ‘tak nevajag’, *i* ‘pat tagad’, *ta pēc tām* ‘tad pēc tam’.

Vēl izloknes teicēju runā dzirdamas šādas partikulas – *drūoŗi* ‘droŗi vien’, *tikàit* ‘tikai’.

Interjekcijas:

- 1) jūtas un sajūtas izsaka ar izsaukmes vārdiem – *oj, voi, vài, àrpràc, oo, oi, vo vèlna, à, oj dieviņ*;
- 2) izsaukmes vārdi, ar kuriem pievērŗ kaut kam uzmanību – *vo, va, rez, eku, reku, nu vot, vot tà, nu vo, o tas*.

Saprotams, turpinot ierakstīt teicējus, ŗos vērojumus droŗi vien varētu papildināt.

4. ATSEVIŠĶAS ĪPATNĪBAS TEIKUMU IZVEIDĒ

No latviešu literārās valodas Pļaviņas izloksnes teicēju runā tika saklausītas vairākas atšķirīgas stilistiskās konstrukcijas, īpatnības teikumu uzbūvē.

- 1) *es jau te ja nesaprūotu vēikalā, es ta paņemu pa vecām pārrēķinu, vai es neesmu po dorgu* ‘vai nebūs iepirkusies dārgāk, nekā bija paredzēts’;
- 2) *šutra ir pie mums teica, mūsu pusē šituo sauca pār šutru* ‘pie mums teica šutra, mūsu pusē šito sauca par šutru’;
- 3) salīdzinājumā ar literāro valodu, lietotas citas locījumu formas, piem.,
 - *tak, rekūr, pie uózuola izlien árá pa tòi lieluos garuos záli ká bálc kamùolic* ‘pa tuo lielo garuo zali’;
 - *nùo mūsu mąjas reūr ne`vienc nàu, ká saka, ne`viens nava tukšà, tukšà vēderà àizgąjs* ‘neviens nav aizgājis ar tukšu vēderu; neviens nav aizgājis nepaēdināts’;
 - *mēs tagat sakam árprác, nu tak tìo Frediņu pazàudēs* ‘mēs pazaudēsīm to Frediņu (suni)’;
 - *viņ saka, vot, tìos tu neglabàjiet* ‘tos jūs neglabājiet’;
 - *lài viņš i sakàltis, tas nekas* ‘lai tā maize ir sakaltusi, tas nekas’;
- 4) teicējs S. P., veidojot teikumus, pagātnē bieži izmanto verbu *netikt*, piem., *vinč karaspèkà iesàukc netika, jùo viņàm viņa gadi neķera*. ‘viņu karaspēka neļēsa, jo viņa vecuma vīriešiem nebija jāiet karot’; *netiku nekad pazàudèjs* ‘nebiju nekad pazaudējis’
- 5) teicēju stāstījumos bieži izskan teikumi ar elipsi, kurus bez konteksta ir grūti saprast, piem.,
 - *nu tikùo tikùo vinč bia* [atvests pie mums] *àugusta bèigas septembra sàkùms*;
 - *nesu šùogad* [ēdusi vēl Salas gurķus] *pìrmùo Salas gùrķi* [šogad ēdu].

5. VĒROJUMI PAR LEKSIKU

Pļaviņu izloksnes leksika lielākoties sakrīt ar citām augšzemnieku dialekta izloksnēm. Kā stāsta izloksnes runātāji, viņu runā ir daudz ģermānismi, jo kara laikā, Pļaviņu teritorijā atradās vācu karavīru nometnes, ar vāciešiem bieži nācās sazināties, tas būtiski iespaidojis vecākās paaudzes pļaviņiešu leksiku. Jūtama arī slāvu valodu ietekme leksikā, kas ir jaunāku laiku iezīme.

Mūsdienās lielāko daļu vārdus pļaviņieši lieto atbilstoši latviešu literārajai valodai, bet nav aizmirsuši to, kā agrāk runājuši viņu senči vai pat vēl paši agrīnā bērnībā. Daži no izloksnes teicējiem joprojām savā ikdienas runā lieto vārdus, kurus nozīmi ne katrs varētu saprast (*gapele, telēķis, sakumi*).

Darbā aplūkoti vārdi, ko izloksnes teicēji pieminēja savos stāstījumos, vai pastāstīja, ka tādus lietoja agrāk paši vai viņu senči. Apskatīti arī vārdi no LVDA leksikas kartēm, lai salīdzinātu to, vai joprojām pļaviņiešu runā sastopamas šādas leksēmas un vai tās ir zināmas. Intrvētajiem teicējiem tika jautāts dažādu vārdu lietojums, lai salīdzinātu, vai leksikas kartēs atzīmēto vārdu lietojums mūsdienās vēl ir aktuāls.

Treknināts slīprakstā norādīts attiecīgais vārds izloksnē, dota vārda vārdšķira, atbilstošais literārais vārds vai vārda skaidrojums. Vārdi salīdzināti ar Kārļa Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcu, Konstantīna Karuļa Etimoloģijas vārdnīcu kā arī ar Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcu un Skaidrojošo vārdnīcu, lai pārbaudītu vārda cilmi. Bet, lai noskaidrotu vārda izplatību, tie salīdzināti ar Latviešu valodas dialektu atlantu.

àiviékstene, subst. – avene, avenāji (sal. LVDA 1999, 72: Vidzemes sēliskajās izloksnēs kompaktā areālā izplatīts nosaukums *àiviékstenes*. Nosaukums radies fonētiski no vārda *aviekstenes* – Vidzemes sēliskajās izloksnēs pusgaras *ā* skaņas vietā bieži lieto *a¹*, *a:¹*, *ai* (Poiša 1985, 35); sal. ME I 14: *àiviékstene* – avene, avenāji).

ànkàmbàrs, subst. – pieliekamais.

ábùoļi, jépìši, subst. – āboli.

bába, subst. – sieva, sieviete.

bíne, subst. – skatuve (sal. MLVV cilme: no vācu valodas *bühne*)

bìzapìns, bìezais piens, subst. – biezpiens

brùnči, subst. – svārki (sal. LVDA 1999, 211: Viskompaktāk izplatīts Vidzemē, lieto arī Zemgalē; sal. ME I 340: *der Frauenrock* – lindraki).

bùode, subst. – veikals (sal. MLVV cilme: no viduslejasvācu *bode*; sal. KM I 360: *die Bude* – būda; *die Krambude* – grabažu būda).

čĕrmúkslis, subst. – pīlādzis (sal. LVDA 1999, 42). Mūsdienās šāda forma nav aktuāla.

čiekūr̥z̥is, -s, k̥iekūr̥zis, subst. – čiekurs (sal. LVDA 1999, 49). Mūsdienās forma *čiekurs*.

deķis, subst. – sega (sal. MLVV cilme: no vācu valodas *decke*; sal. KM I 453: gultas, zirgu sega. Aizguvums, sal. li *dekis*).

gapele, subst. – dakšiņa (sal. MLVV cilme: no vācu valodas *gabel*).

glabát (ap-, pa-), verbs – bedīt

ġela, subst. – lieta (barbarisms: no krievu valodas *дело* – lieta).

Grieznis, subst. – kālis (sal. LVDA 1999, 116). Mūsdienās šādu vārdu nelieto.

iet r̥augũos, verbs un subst. – iet raudzībās

jezma, subst. – sajēga (sal. ME II 111: veiklība, izmanība; izpratne, saprašanās; spēks. Bērzaune, Ļaudona, Pļaviņas).

kadiķis, subst. – paeglis

kam̥baris, subst. – istaba (sal. ME II 149: guļamistaba, istaba, pieliekamais; sal. KK I 374: aizguvums no vlv. *kamer* vai vh. *camer* – dzīvojamā, guļamā, noliktavas telpa).

kum̥ode, subst. – drēbju skapis ar atvilktnēm.

kĕķis, subst. – virtuve (sal. KK I 458: aizguvums no lv. *kōke* vai *kāke* – virtuve, v. *Küche*, kas savukārt no lat. *coquina*).

kisens, subst. – spilvens

klančīt, verbs – diedelēt

m̥antelis, m̥antels, subst. – mēteli (sal. MLVV cilme: no vācu *mantel*).

m̥aukt, ņem̥t, lasīt, verbs – rakt kartupeļus (sal. LVDA 1999, 114: sastopams galvenokārt Vidzemes sēliskajās izloksnēs).

m̥azēt, verbs – muļķot, izjokot

m̥eīta, subst. – meitene, jauna sieviete

n̥áģene, subst. – cepure ar nagu

p̥ērša, subst. – pantiņš, dzejolis

p̥ir̥mpiens, subst. – jauniens

p̥ísa, subst. – purvainā, aizaugusi vieta

pletēt, v – gludināt (sal. MLVV cilme: no vācu *plätter*).

pletizers, subst. – gludeklis

rataste, subst. – žurka (sal. LVDA 1999,83). Mūsdienās tikai formā *žurka*.

r̥eitũži, subst. – īsās bikses

rupucis (izloksnē lieto formu *rupucs*) subst. – krupis (sal. KK II 138: lš. *r̥upũžē, rupužē, r̥upkē*; sal. LVDA 1999, 88: izplatīts lielākajā daļā vidus dialekta un augšzemnieku dialekta izloksnēs).

sakumi (*a < ģ sēkumi*), subst. – dakšas sienam, mēsliem

smaka, subst. – smarža

smēķis, subst. – cigarete, papiross

sīvs (*arī šutra*), subst. – virca (sal. LVDA 128. lpp. Sastopams sēliskajās izloksnēs un Latgales dienviddaļā).

stīķenes (*arī krizdūoles*), subst. – ērkšķogas (sal. KK II 297: aizguvums no lv. *stikelbēr*. Nosaukums saīsināts, izveidojot formu *sitķene* pēc vārdu *avene*, *upene* u. c. parauga. Lejasvācu *stikelbēr* ir saliktenis no *stikle* – dzelonis, ērkšķis un *bēr* – oga. Tulkojot no v. *stachelbeere*, izveidots nosaukums *ērķšķoga* (< *ērķšķu-oga*); sal. LVDA 1999, 79: plaši lieto Zemgalē un Vidzemē).

svētenis, subst. – ķiploks, praktiski vairs nelieto (sal. LVDA 1999, 117: sastopams kompaktā areālā Vidzemes sēliskajās izloksnēs, kā arī dažās citās augšzemnieku izloksnēs).

šuplāde, subst. – atvilktne (sal. MLVV cilme: no vācu valodas *die Schublade*).

švaki, adv. – slikti

tārba, subst. – auduma maiss

telēķis, subst. – šķīvis

tēlvērķis, subst. – zupas šķīvis

tupeles, subst. – kurpes (sal. KK II 442: aizguvums no lv., vh., *tuffel* – (ērta) kurpe, kas savukārt no *pantuffel*, vācu *pantoffel* – rīta kurpe, mājas kurpe).

Tupenis, tupens, subst. – kartupelis (sal. KK II 442: pamatā lv. *tuffel* – kartupelis (< *tartuffel*) no kā la. apv. *tupelis*, *tupulis*. Izskaņa pārveidota pēc vārda *rācenis* parauga; sal. LVDA 1999, 109: sastopams Vidzemes dienviddaļā, retāk Augšzemē un Rietumlatgalē). LVDA kartēs norādīta arī forma *tupulis*. Intervētie teicēji šādu formu nav dzirdējuši. Bez nosauktajām formām – *tepenis un tupens*, paralēli tiek lietotas arī formas – *kartupels, kartufels*.

tutens, subst. – nazis (sal. KK II 445: lš. apv. *tūtinās, tūtinās* – liels nazis).

úzas, úziņas, subst. – ikdienas, darba bikses (sal. MLVV Cilme: no baltvācu *hosen*, kam pamatā viduslejasvācu *hosen* – zeķes, bikses).

vágúzis, subst. – šķūnis

vágis, subst. – rati (sal. KK II 466: aizguvums no lv. *wagen*, vācu *Wagen* – rati).

zapte, subst. – ievārījums (sal. MLVV cilme: no vācu valodas *saft* – sula).

zūoste, subst. – mērce

žēiris, subst. – liels kubuls misas tecināšanai

žvirbulis, žvirbulis, subst. – zvirbulis (sal. LVDA 1999, 101: varianti *žvirbuls* un *žvirbulis* raksturīgi Vidzemes sēliskajām izloksnēm).

SECINĀJUMI

1. Tagadējā Pļaviņu un bijušās Stukmaņu muižas teritorija bija apdzīvota jau sen – ziņas ir no 3. gs., bet Pļaviņu pilsēta izveidojusies tikai 19. gs. otrajā pusē uz Stukmaņu muižas zemes. Nosaukumu Pļaviņu pilsēta visdrīzāk ieguva no muižas zemnieku mājām „Pļaviņas”.
2. Pļaviņu izloksne, kuru runā Pļaviņu novada teritorijā, ir viena no augšzemnieku dialekta nedziļajām sēliskajām izloksnēm. Sēliskās izloksnes ir izplatītas Daugavas labajā krastā ap Ērgļiem, Cesvaini, Pļaviņām un Madonu, tās sauc par Vidzemes sēliskajām izloksnēm. Līdz šim Pļaviņu izloksnes īpatnības pētījušas un aprakstījušas Anna Īvena 1928. gadā un Maija Poiša 1985. gadā.
3. Izloksnē notiekošo procesu izzināšanai ir ļoti būtiski dažāda vecuma izloksnes pieraksti. Vislabāk izloksnes īpatnības saglabājušās vecākās paaudzes teicēju runā, kā arī to, kuri lielāko dzīves daļu pavadījuši laukos un kuru runu nav ietekmējusi pilsētas vide. To, vai teicēju runā dzirdamas izloksnes īpatnības, ietekmējis arī izglītības līmenis. Mazāk izglītojušos cilvēku runā izloksnes īpatnības saklausāmas vairāk.
4. Intervēti vienpadsmit teicēji, bet diktofonā ierakstīti deviņi. Katram teicējam lielākoties raksturīgas atsevišķas izloksnes īpatnības, kaut daļa no tām raksturīga visiem teicējiem. Visu teicēju runā galvenā izloksnes pazīme ir divu intonāciju lietojums. Pļaviņu izloksnē tāpat kā pārējās augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs šķir – kāpjošo (´) intonāciju, kas atbilst triju intonāciju apgabala lauztajai, un krītošo (˘) intonāciju, kas atbilst triju intonāciju apgabala krītošajai un stieptajai intonācijai.
5. Izloksnes teicēju runa no literārās valodas atšķiras galvenokārt fonētiski. Teicēja Z. R. patskani *a > o*, piem., *gobals, kobata, mociņš*. G. J. runā lielākoties saklausāmas līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē, piem., *škères (< šķères), režģis (< režģis), kirši (< ķirši)*. S. P. runai raksturīgs patskaņu zudums slēgtajās galazilbes, piem., *brāls, skaps, nass, gāils, éc (< ēdis)*. Savukārt teicējiem J. R. un M. E. raksturīgs tas, ka šaurā *e, ē* vietā tiek izrunāts plats *e, ē*, piem., *ģimēņē, tēcināt, gulējuši, azešē (< atdzesēta)*.
6. Morfoloģijā raksturīgākās izloksnes iezīme ir (*i*)*io*-celmu un līdzskaņu celmu lietvārdu datīva sakrišana ar *o*-celmu formām, piem., *brālam, skapam, akmeņa, zibeņam*. Savukārt (*i*)*o*-celmu verbus, kam saknē ir divskanis *au*, loka kā *no*-celmus, piem., *lāunu, lāunam; blāunu, blāunām; splāunu, splāunām*. Kā arī bieži sastopams

vienskaitļa lietojums daudzskaitļa vietā, piem., *piemetusies iesna, taisyt pusdienu, laba brille*.

7. Vārddarināšana lielākoties sakrīt ar literāro valodu, saklausāmas atšķirības deminutīvu veidošanā un prefiksu lietojumā. Deminutīvu pārsvarā veido tikai ar piedēkli *-īt-*, piem., *Emilīte, balkūonīc, kamūolīc*. Atšķirīgi no literārās valodas lieto prefiksus *aiz-*, *da-*, *iz-*, *uz-*, piem., *āiskuss* ‘piekūsis’, *dabēigt* ‘pabeigt’, *istaisyt pusdienas* ‘sagatavot’.
8. Leksika sakrīt ar citām augšzemnieku dialekta izloksnēm, kā arī lielā mērā jūtama vācu valodas ietekme, piem., *deķis, kāmbaris, ķēķis, šuplāde*. Izloksnes teicēji ikdienā lielākoties lieto literārajai valodai atbilstošus vārdus, bet labi atceras to, kā bērnībā runājuši ar saviem senčiem. Daži teicēji, runājot savā starpā, joprojām izmanto vārdus, kas ne katram ir saprotami. Salīdzinot ar LVDA leksikas kartēm, par Pļaviņu izloksnei svešām vai vismaz neraksturīgām leksēmām atzīstami vārdi – *svētenis* ‘ķiploks’, *ķiekūrzis* ‘čiekurs’, *tupulis* ‘kartupelis’, *rataste* ‘žurka’, *čērmūkslis* ‘pīlādzis’.
9. Kopumā Pļaviņu izloksnes īpatnības vēl ir saklausāmas teicēju runā, bet ir pamats uzskatīt, ka ar laiku arī tās izzudīs, jo jau tagad daudzas agrākās izloksnes formas, ko fiksējusi A. Īvena un pat M. Poiša, jau ir zudušas, piem., piem., *ā > oa, ē, ē > ā, ie* izrunā kā *ia*, sieviešu dzimtes deminutīvi dažkārt var būt vīriešu dzimtē, salikteņiem pirmais komponents ir vsk. N. Tas viss pļaviņiešu runā vairs nav dzirdams.

LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

Avoti

1. Eiduka Marta
2. Gavrikova Maija
3. Ivanovs Leons
4. Jablonska Dace
5. Jablonskis Gvido
6. Paltenis Staņislavs
7. Rūtiņa Zigrīda
8. Rūtiņš Juris
9. Skrabutena Vēsma
10. Tropa Maija
11. Vītola Rita

Literatūra

1. *Aizkraukles rajons*. Aizkraukle, Jaunjelgava, Pļaviņas, Koknese (2007) Karšu izdevniecība: Jāņa sēta.
2. Avotiņa, R. (2000) Daugavas vietvārdi Pļaviņu ūdenskrātuves posmā no Zeļķu tilta līdz Staburagam. *Daugavas raksti. No Daugavpils līdz Pļaviņām*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds. 18.–39. lpp
3. Īvena, A. (1928) Pļaviņu (stukmaniešu) izloksnes apraksts. Filologu biedrības raksti VIII sējums. Rīga: Jūl. Pētersona grāmatspiestuve. 78.–98. lpp.
4. Karulis, K. (1992) *Latviešu etimoloģijas vārdnīca I un II sēj.* Rīga: Avots.
5. Kušķis, J. (1967.) Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem. *Latviešu valodas apcerējumi*. Zinātniskie raksti, LX. sējums, 9. A laidieni. Rīga: Zvaigzne. 18. lpp.
6. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika* (1999) red. Blinkena, A. Rīga: Zinātne
7. *Latvijas pagasti: Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu lauku teritorijas: enciklopēdija. 1. sēj.* (2001). Red. Iltnerē, A. Rīga: A/S Preses nams.
8. *Latvijas pagasti: Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu lauku teritorijas: enciklopēdija. 2. sēj.* (2002). Red. Iltnerē, A. Rīga: A/S Preses nams.
9. Mīlenbahs, K. (1923) *Latviešu valodas vārdnīca I sēj.* Rīga: Izglītības ministrija.
10. Mīlenbahs, K. (1938) *Latviešu valodas vārdnīca II sēj.* Rīga: Kultūras fonds.

11. Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. (2003) Red. Zuicena, I. [tiešsaite]. [Skatīts 8. 05. 2015.] Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
12. *Pļaviņām 80* (2007). Izd. Pļaviņu pilsētas dome. Jēkabpils: SIA „Erante”.
13. *Pļaviņu novads. Tūrisms*. [tiešsaite]. [Skatīts 25. 04. 2015.]
Pieejams: <http://www.plavinunovads.lv/index.php/home.html>
14. Poiša, M. (1985) *Vidzemes sēliskās izloksnes I daļa*. Rīga: Zinātne.
15. Poiša, M. (1999) *Vidzemes sēliskās izloksnes II daļa*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
16. Prūsa, E. (2000) Odzianas pilī. *Gaismu sauca, gaisma ausa*. Rīga: Atēna. 221.– 225. lpp.
17. Rudzīte, M. (1964) *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
18. Rudzīte, M. (2005) *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
19. Stafecka, A. (2013) Latviešu valoda: dialekti un izloksnes. *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 253.–266. lpp.
20. Štokmanis, A. Maza pilsētiņa, daudz nosaukumu. *Komunisma Uzvara*. (1969). Nr. 100 (371) 3. gads. 4. lpp.
21. Štokmanis, A. Pļaviņas. *Komunisma Uzvara*. (1969). Nr. 148 (419) 3. gads. 4. lpp.
22. *Vadonis pa 77 Latvijas pilsētām*. (2000). Sast. Placēns, U. Rīga: Apgāds Priedaines. 106.–108. lpp.
23. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (2007). Sast. aut. kol. Skujiņas, V. vadībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

PIELIKUMI

Staņislavs Paltens (dz. 1924. gadā)

nu kádrèis, ka gùovis, ká saka, nuoráva pìenu vài kàu ká nùo kàu ká nùobijás vài ká, ta tèica, ka rupuči izziš, nu, ka gùos, gùous zīš, bet, ká saka, tas zívé làikam nàu pìerádíc.

pēc meļorācijas, kad sažina tūos krūmus, teiksām, tadás kàuzés uz làuku malām vai vidū, un ta pēc tām tur ļuoti labi aúga aíviekstenes. un tādás, ká saka, bestārpainás. nu vār bût, ka tãpēc, ka tūr sàulé vairāk vài ká vài tas tārps tūo sàulī nemīl. nu nezinu. nu vot tá. spaiņiem lasijām.

mēs vienu nakti esām gulējuši, leģionári. viss bruka kùopà, ka Vácija atkápàs. kas ielaída? ká ta viņč aizslégts bij? nu vaļá. varēja gàn taní laíká. varēja taní làiká. tūr tãdi mūri, vot ká šitas galc, nu garumá kas i. tik, ká saka, mūrs biezumá. uz lúoga varēja gulét, divatá vèl, ne tikaít viens. ká saka, lúoga nišá, nu ká jáu tagad ir modérni teikt. un tūolaik jáu, ká saka, kùoki aúga jáu uošī iekšā zálēs. a kūr tagat tad jáu tie jàbūt jáu, ká saka, malķas kùokiēm jáu cèrtamiem, ja nàu nùocirtuši. nu tãat jáu kàu cik tūr ir restaurējuši. tãat jáu tūr bia tà policijas pàrválde un tas ìnformācijas kàu kác cèntris.

nu kùo runát. nu sàkšu stàstīt, ká saka, savu bèrnību. tèiksam, Vūlmaņa brívás Latvijas laíká skuolèni sáka skùolá íet nùo deņiņu gadu vecuma, nu. un a es jáu deņiņu gadu vecumá jáu lasiju avízi. un vecajá vèl ortografijà.

nu drūošī viņč nùo mana šķíva éda, tãpec jáu es tèicu, ka brùokasc nàu éc.

Maksi tu nùo árss esi iéradiēs?

tèicu, tūo kaķi ielàid, viņč àr saļ nùost.

ja jáu žèmpèrs ira ùn biezàis kreklis, ta jáu vār zìvùot.

pa rèizèi Ričiņš čikstuls.

a ka citam šità ir jàsèd.

pàldiēs, i paèsc.

Marta Eiduka (dz. 1941. gadā)

nāu tās jezmas. nu, vo. kā bērniņa. tu jau te patās? jā, jā, māt ir „grāusti” dzimtās mājas, jā. šāušalīgi. rez, kad nu tagat tu nelaíd vaļā tūo mikrafiōonu. tad es tēu patēikšu, kad. nu, va. un, un, un, un. redzi ankuls palika viens pac. māmā nūomira, ānkūls palika véenc patc. eku, un, un ānkulīti šitāi kaktā nogūldiju, nu māja paliek tukša tagat, mājai jūmc iēt pūostā.

gribēju parādīt, kurā lapaspusē bī Krūmbērgi? Krūmbērgi bī Cielaviņ Mārtai tévs Krūmbērks, Mežākas Krūmbērks bia. kā tāis laikuos, tāis Latvijas laikuos, tas bī viņč takā aktiērīc maza aūguma bijs un tāt izdarīks. tas akal ār tiem kultūras dārbīem nūodarbūojās, vecāis Krūnbērks.

es ešu la:sijus, bet nu jāu ār jālasa akal viss tak māt ār aizmirstās. nu rēku i Skriņu-Jānkavu ģimēņē. šitā bī tā cildenā ģimēņē. šitā te ir, šic ir Jankāus, ūn šitā te ir Jankava māte, šitā Jankava sīeva un šitē dēli. šitē te dēli ir.

Vietalvas kapsētā, kad iet pa galvenūo iēlu, pa galvenūo iēlu, kur ir tas pjestāliņč un pa krēisu rūoku ir. un ta tur uzvāsc ir tāt vāzūms vīrsū. krievu valūodā viņč turkmenistānā gājīs būojā un ta tūr ir, kādi bī tie vārdikad rezi ātri nuozisa un maz dega. kad viņč tur gājīs turkmenistānā būojā. ār šitiem te tiem. viņi bī. viens dēls bijs par tūo padūomju varu un ūotris, nu kā jau ģimēņēs ir, jā. bet es ār ne:pruotu, tur jāu Āndrīc a prūot izstāstīt.

M: *ka kā nē-uššķīršu. nu vot un Juris Kālņiņi, skūolūotājs šic Kāuniņš.*

Z. R.: *jā, tūo es tiku lasījusi. Āndrīc, ka te rakstīja, es lasīju.*

M: *nu redz kā nekā. un kas tē Jāndelderi. tādus ar es nezīnu. eku Jāundelder Vija bija. Jā nūo tiem, bet tē jāu nevar būt. reku i Krūnbērg Mārtu vār atpazīt.*

Z. R.: *iedūod varbūt, es ār tavu brīlli varu kāt cik redzēt.*

M: *māt ir šva:ka brille. Māt nāu stiprā.*

Z. R.: *oj, o,j fēina.*

M: *va, šitā ir Mārta, šitā i Marija, un šic i Krūnbērgs tas, kas jāu ār tiem kultūras dārbīem, un šitā Krūnbērg māte*

Juris Rūtiņš (dz. 1953. gadā)

visādām godībām brūvēja tīru miezīti. gān kāzām, gān bérēm, gān visādām kolhozu saīšanāsām. viss kas tika brūvēc. un tat cik es kā pūika tūr acerūos, bij jāu māt ar tūr savi pīenākumi. vajzēja sadīezēt īesalu, tad viņč, kat saāuga velēnā, tad vajzēja saplucināt, tad jāu veda uz kaltēšanu, tad uz malšanu un tad jāu mājā nūotika tā liēlā tēcināšana. bia tādī trāuki aceros žēiris. tūr bija kūoka režģis apakšā tat garkūļu salmi virsū tāda kārtā. un tad sabēra tūo īesalu, aplēja ar kārstu ūdeni, stūndu viņām vajzēja nostāvētīs un tat sāka tūr misu tēcināt. nu tat jāu bija tikāi kūo lāizītīs, viņa tik sālda, tāda tumši, tumši brūna sālda kāda šodiēn nevīena kvasa tāda nāu. tat viņa tecēja, tad viņu vajzēja azešēt nu tat pēc tām kad jāu tūo jāu vēcaistēvs zināja, bes termometra tūo temperatūru, kādu lēja tat kubulā un tat lika apīņus ar visu nūovārijumu un rāugu un tat apmēram četrās dīenas rāuzēja un pēc tām pīdīja mucās, kamēr viņč vēl nāu galīgi norūzis, lai viņč tūr mucā vēl savu spēku dūod. nu un tad jāu. bia kūo goldā likt. ta jau līec tik goldā. tad jāu viņu, ka taisīja vaļā, tad jāu bia ar tādu spēku kā viņč daļēji nenūorūzis vēl, vēl mazlīet viņām kā saka tā zīvība, ta tāi mucā viņč uskrāja tādu spēku, ka es pac personīgi rezēju, ka muca nu us grīdas, kā veči paši tēica muca stāigā, nu ne stāigā, bet var rezēt, ka pārs minūtēs rēizi acelācs vīena puse nūo grīdas kādu cēntimetru, pēc tam ūotra, tas īr, kad mazlīet pār ātru, iznāk, ka tēiksim, nevarēja īsti nūoturēt, kāu kūo ātrāk vajzēja vāi kā nu. tādas līetas pat nūotika. Nu kad fīksi tā ģela bia jādara.

Gvido Jablonskis(dz. 1966. gadā)

mēs ar brālī bērnībā vasarā gājām pīe kāimiņu tāntes kīršus ēst. māt bij vīempacmīt gadi, jāunākāis brāls bī vel mazinč. brālīm bij tikai seši gadi. bet jāu tad viņč bia ļūoti saprātīgs un gudrīs. vasaras bēigās jāu bija arī ābūoļi. tad gājām arī tūos ēst. es parasti stāvēju pīe škūņa un skatījūos vāi sāimniece nenāk, bet brāls gāja pēc kīršiem un ābūoļiem, jūo viņč bia ātrāks. pīe škūņa parasti gulēja mēlnc kakis, kūrš vislāik līda pīe manis, bet māt kaķi nepatīk, tāpēc grūdu viņu prūom, bīškiņ tikāi pamīļūoju. dažrēiz nācās skrīet prūom, jūo kāimiņiene nāca. tad abi bijām slapām mugurām, jūo ātri skrējām prūom, lāi nepīeķer mūs. vēl mums ar brālī ļūoti patīka zvejūot. uz abiem mums bia vīena makškere. siltās dīenās gājām uz Dāugavu zvejūot. apsēdāmīs krastā smīltīs, smīlktīs, sēdējām, sāuļūojāmīs kūopā un gāidījām līelūo lūomu.

Zigīda Rūtiņa (dz. 1950. gadā)

nu Dace paņēmu rekūr gapeles, saliec, gapeles, kāmbari, kāmbari, kas ir kāmbari? es jāu nūo kāmbara burku atnezu rekūr. te būs vo.

zērsi kapiju ar pīnu vai bez pīna. bes pīna? nu ta še tēu bes pīna.

ai tā ni`grib nekūr iet. tik pa istabu. vo vēlna kaķis! atveda mums te Jāns sērgu. tēica, oi dieviņ paturi tūr tikai divi mēnesiši, te jāu ņemšu us Pļaviņām. tiri piri riri. vot, nu jāu divi gadi vai trīs, cik tat mēs ar viņu mūokamies te. atkal būs jādod tabletes. o, nu stāvi arā, neviens tevi nelaidīs iekšā. jā.

nesu šūogad pirmūo Salas gūrķi. neesu Solas gūrķus ēdusi. gordi.

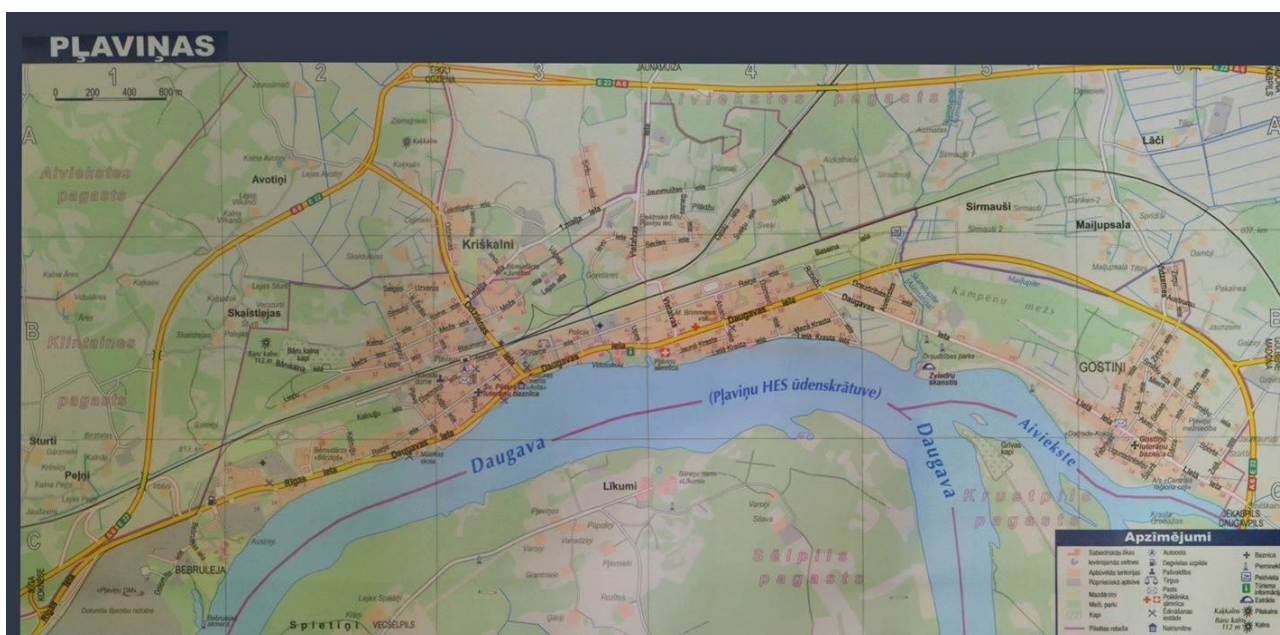
vinč, ka bia mazinč. tas bi tair vasarā, kad viņu atveda Arvīc? kad tās zūosis?

mūms atveda baltas divas zūoss, jāunas, tair, nu zūoslēni vel tairi, tairi, tairi. sveša vieta. kūr viņi te lidūoja, šite te us kalnu, tur us Barīsu, mēs tūr zenām mājā. zenām pār kalnu, šite rekūr tair pīsā rāuku air istabas, tair pīsā, tair pīsā. šitie zūosēni. e:s ar Juri ejam tūr rāuku krūmi, kas. šitas līzi bia mazāk, kā kā šitā kaķene. mēs tagat sakām arāc nu tak tūo Frediņu pazaudēs. viņč knapi, knapi, mēs rāuku šite tagat zūoss jā, zūoss jāu te atzen, nāk te uz māju te. tak rekūr pīe ūozūola izliēn arā pa tair lielos garūos zāli kā balc kamūolic. nu tikūo tikūo vinč bia āugusta bēigas septēmbra sākūms, ūn vinč vasarā zims, cik ta tūr. vai mēs dūomājām pazaudēsīm Frediņu.

e :s piemēram nevaru tēikt pa jāuniem cilvēkim, ka jāuni cilvēki ira tairi, nu kā tagat saka, nu, ka nāu atsāucīgi ni`kā. ma:n visi. oj es saku oj mīlo mēitiņ vai mīlo dēliņ. oj viss nūotiekās, palīz mair reku, vai.

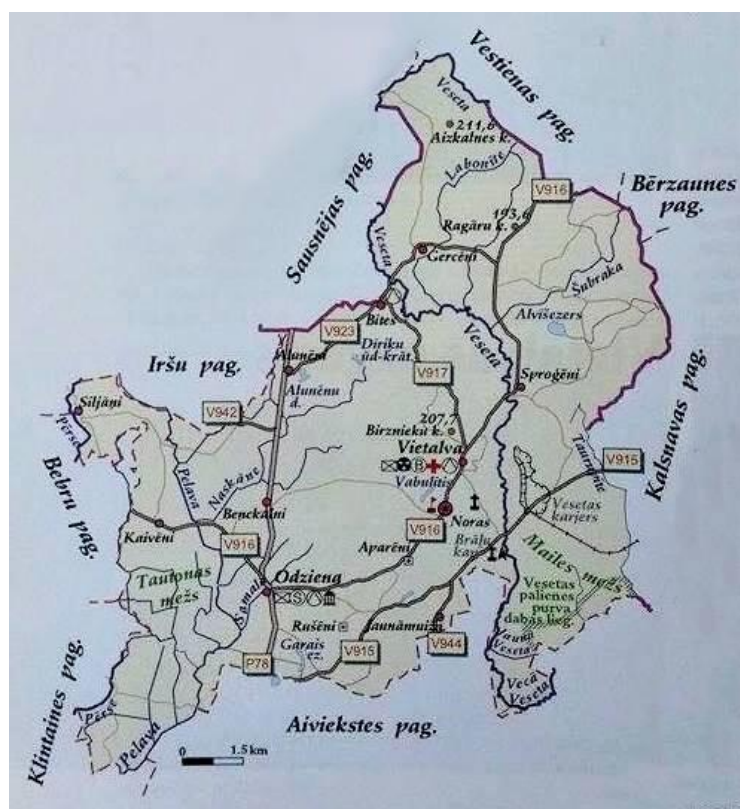
oj, dieviņ nu jāu ro:kim pilnc vēders. oo, ro:ki, kas ta šodien te būs. putras ta ņēdīsi, kūo? putras nebūs ēss, nu ja putras ēst nebūs. jā, Rokis i gāršīg piēc. vot tagad reku gaļas visas, a manas putras vārītās i ta cāuri. putru nēss. jā, putru ne-ēss.

1. attēls Plaviņas

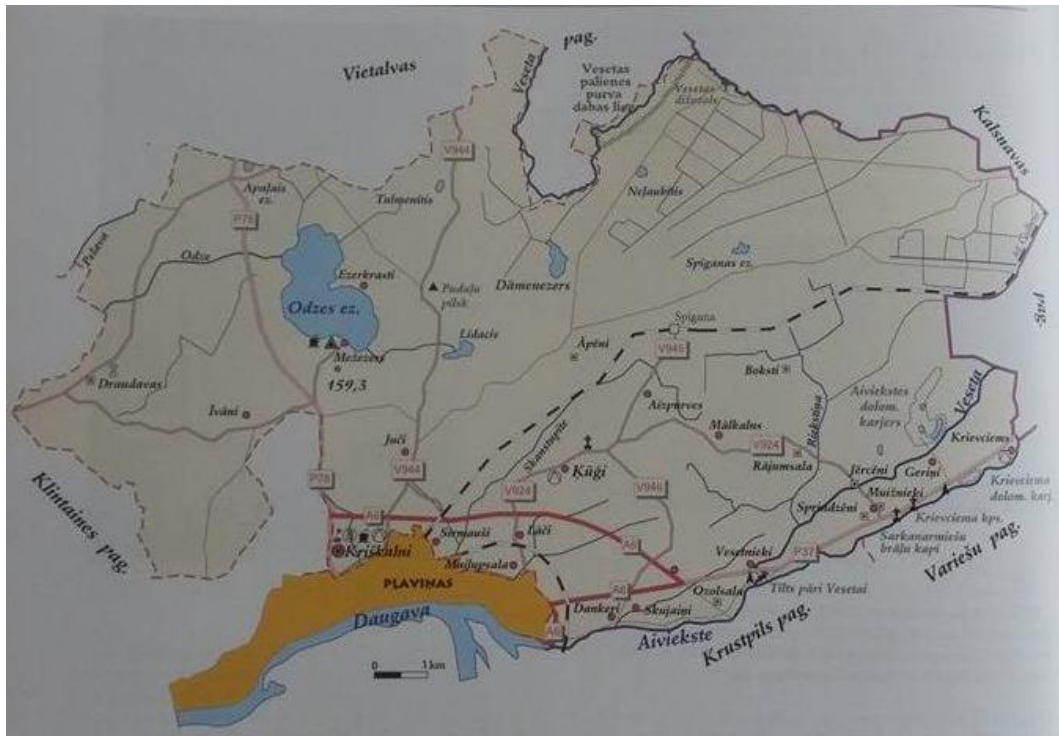
(Karšu izdevniecība Jāņa Sēta 2007)

2. attēls Vietalvas pagasta

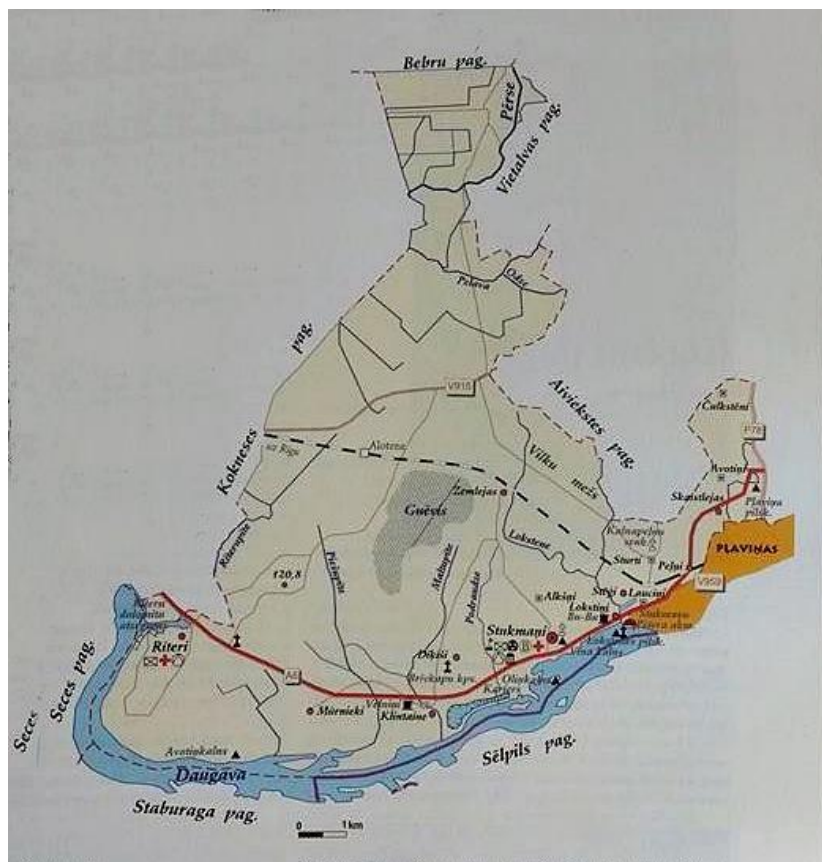
(Iltner 2002, 616)

2. attēls Aiviekstes pagasts

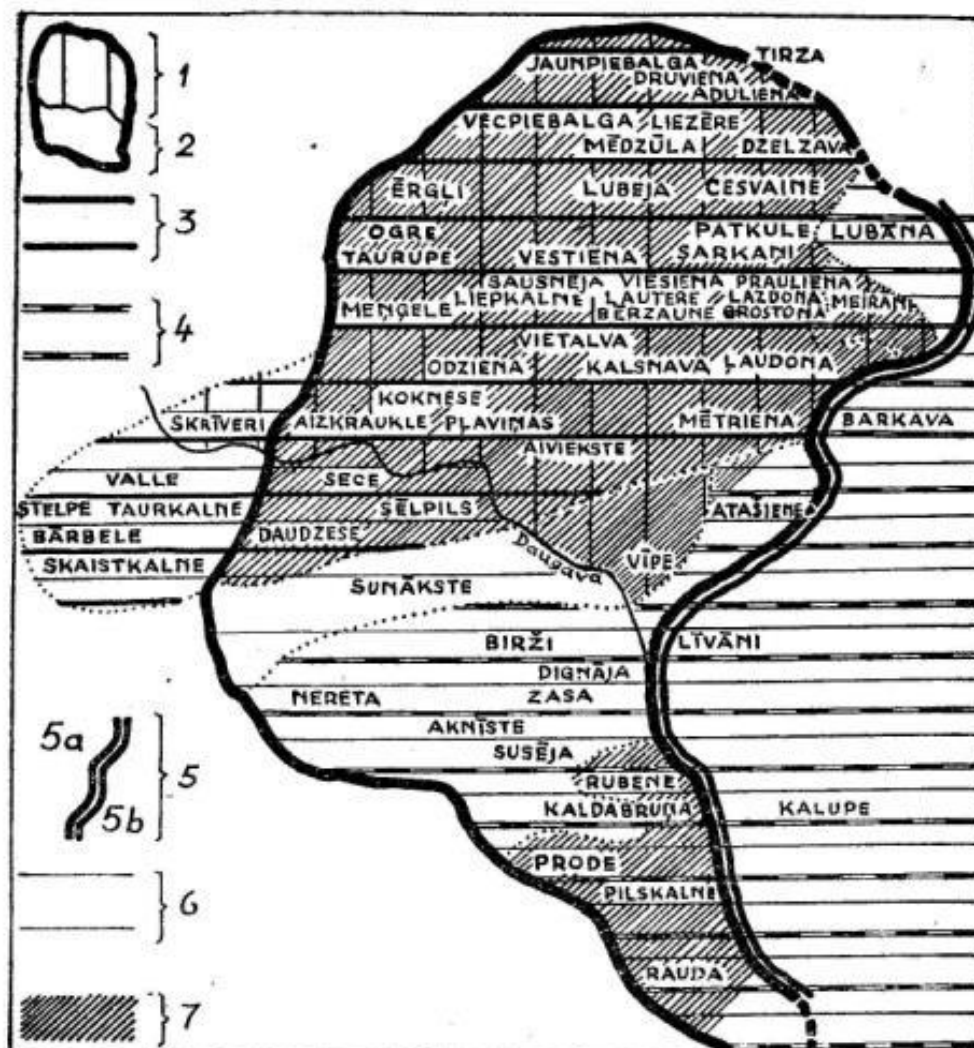
(Iltnere 2001, 28)

4. attēls Klintaines pagasts

(Iltnere 2001, 479)

3. pielikums
 Augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu areāls un kāpjošās intonācijas
 izoglosa.

1. Apvidi ar kāpjošo, kāpjoši kritošo un «grūsto» intonāciju.
2. Apvidi ar kāpjošo un kritošo intonāciju.
3. Apvidi, kur $a > o$ mīkstu līdzskaņu priekšā, visi $a > o$, $ai > oi$, $au > ou$ vai vismaz dažas no šīm pazīmēm.
4. «Austrumnieku» jeb dziļās augšzemnieku izlokšnes ar monoftongizāciju $ie > i$, $uo > ū$.
5. Izoglosa, kas šķir novadus pēc \bar{a} - un \bar{e} -skaņas pārveidojumiem un pusgarajiem saknes patskaņiem īso vietā: 5a — $\bar{e} > \bar{e}$, $\bar{a} > oa$ vai arī \bar{a} tiek saglabāts, ir pusgarumi; 5b — $\bar{e} > ie$, $\bar{a} > uo$, pusgarumu nav.
6. $ir^2 > ir^2 > ier^2$, $\bar{ur}^2 > \bar{ur}^2 > \bar{ur}^2$
7. Palatālās pārskāņas apgabali.

(Kušķis 1967, 18)

DOKUMENTĀRĀ LAPA

Bakalaura darbs „Pļaviņu izloksnes apraksts” izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: Ligita Jablonska _____

/paraksts un datums/

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: profesore Lidija Leikuma _____

/paraksts un datums/

Recenzents:

Mg. hum. Daira Vēvere _____

/paraksts un datums/

Darbs iesniegts Latvistikas un baltistikas nodaļā _____

Dekāna pilnvarota persona: doc. Inta Urbanoviča _____

/paraksts/

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē _____

protokols nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretāre: doc. Inta Urbanoviča _____

/paraksts/